

Stroffelstiennen voor 15 Joodse Drachtsters

In woord en beeld het verhaal van dit door Smelne's Erfskip in 2016 en 2017 uitgevoerde project. Het project – op initiatief van Sofia Krol ontstaan – werd financieel gedragen vanuit de gemeenschap, door mensen die het van wezenlijk belang vonden dit te ondersteunen. Drie Stroffelstiennen werden op 5 juli 2016 geplaatst, op 20 oktober 2017 twaalf. Voor de laatste steenlegging werd in 2017 intensief samengewerkt met het Drachtster Lyceum.

Inhoud

Nr.	Onderwerp	Pagina	Nr.	Onderwerp	Pagina
1	Titelblad	1	24	Interview Roel Oostra	42
2	Inhoud	2	25	Overzichtsfoto	43
3	Citaat Roman Kant	3	26	Het verhaal van David en Simon	44
4	De kern	4	27	Gedicht Nel Heikens	48
5	Stroffelstiennen	6	28	Muziek	49
6	Actie Smelne's Erfskip	8	29	Onderweg	50
7	15 Joodse slachtoffers	9	30	Overzichtsfoto Kerkstraat	52
8	Hennie Silberberg	10	31	Kaddisj gebed	54
9	Geertje en Saartje Silberberg	13	32	Gedicht <i>Verzet begint niet met grote woorden</i>	55
10	Brief moeder Hinderika Silberberg	14	33	Beeldverslag stenen leggen Kerkstraat	56
11	Vervolg brief; brief mevr. H.P. Westra	15	34	Burgemeester Tom van Mourik; herinneringspaneel	58
12	Uitnodiging plaatsen Stroffelstiennen op 5 juli 2016	16	35	Het gezin Mozes Turksma	59
13	Beeldverslag 5 juli 2016	17	36	Beeldverslag stenen plaatsen Stationsweg	60
14	De Drachtster Turksma's – 'Wij komen gauw weerom'	24	37	Gedicht <i>De Steen</i>	61
15	Uitnodiging plaatsen Stroffelstiennen 20 oktober 2017	26	38	Twee Joodse gezinnen Van Leer in Drachten	62
16	Introductiepagina 20 oktober 2017	27	39	Zes gedichten voor het gezin Veronica van Leer	64
17	Motivatie project – Drachtster Lyceum	28	40	Beeldverslag stenen plaatsen Noordkade	66
18	Opzet project – Drachtster Lyceum	29	41	De burgemeester brengt verslag uit	67
19	Overzicht gastlessen en workshops	30	42	Bloemen Beter Wonen 19 en Van Haersmapark	68
20	Beeldverslag lezingen	31	43	Bloemen in Auschwitz	69
21	Beeldverslag workshops; foto bezoek Westerbork	34	44	Afsluiting	70
22	Gedichten	39	45	Dank je wel! – Links en QR-codes voor video-opnamen	72
23	Beeldverslag middagbijeenkomst – sprekers; citaten	40		Verantwoording en colofon: op binnenzijde achterkaft	

‘We willen niet dat ons verleden de toekomst van onze kinderen wordt.’

Roman Kent – Holocaust-overlevende – in zijn toespraak tijdens de internationale Auschwitz-herdenking van 2015, 70 jaar na de bevrijding van het kamp. Roman Kent was toen 85 jaar.

De kern

Drachten, 11 september 1923

In het Joodse gezin van Jacob en Rosette Turksma wordt een dochter geboren, Betsie (roepnaam Betje). Twee jaar later komt David Julius ter wereld, in 1927 gevolgd door Simon. Betje groeit in Drachten op tot een mooie jonge vrouw. Haar foto staat op de linker pagina.

Haarlem, 29 juli 1942

Noach Simon Mok (21 augustus 1915) trouwt met Betje Turksma. Op de (waarschijnlijk) voor het Haarlemse stadhuis gemaakte trouwfoto dragen ze beide de eerder dat jaar verplicht geworden gele Jodenster.

Sobibor, 9 juli 1943

Noach en Betje Mok worden door de nazi's vermoord. De notariële akte legt het klinisch vast: '[...] zonder dat men weet, wie hunner het eerst is overleden'. Hun huwelijk is nog geen jaar oud.

Drachten, mei 1985

Het streekmuseum *It Bleekerhûs* heeft een tentoonstelling ingericht over de lotgevallen van de Joodse familie Turksma. De titel is: *Daar word je stil van*. Dat geldt, ook al zijn we inmiddels nog weer ruim dertig jaar verder, nog steeds, onverkort.

Drachten, 20 oktober 2017

Leerlingen van het Drachtster Lyceum leggen een *Stroffelstien* voor Betje. Maar zij doen dat ook voor haar broers David en Simon, hun 'klasgenoten' van 75 jaar eerder.

Voor Jacob en Rosette Turksma, de ouders van Betje, David en Simon.

Voor Mozes en Betje Turksma en hun dochter Dora.

Voor Veronica Esje van Leer-Zwarts leggen familieleden de stenen voor haar en haar kinderen Mozes, Vrougje en Dina.

Voor Hinderika Zilverberg-Mozes legde op 5 juli 2016 haar kleindochter Hennie een steen, voor haar twee dochters Anna en Sara legden Hennie's zonen Harley en Neil de stenen.

Niet lang geleden. Niet ver weg.

15 Stroffelstiennen voor 15 vermoorde Joodse Drachtsters.

15 steentjes als een kleine, door hoop gedreven bijdrage aan een wereld waarin we niet vergeten, waarin we ervoor waken dat het niet opnieuw gebeurt.

Stroffelstiennen

Van geschiedenis kun je leren. Dat vond Cicero ruim tweeduizend jaar geleden al met zijn beroemde uitspraak *Historia magistra vitae*. Tegenwoordig denken we genuanceerder over deze materie, al was het maar omdat de ontwikkelingen in de achter ons liggende eeuwen tot bescheidenheid nopen. Want, leren we eigenlijk wel, worden we wel wijzer? Toch: we hebben kennis van de geschiedenis nodig om inzicht in de wereld van nu te krijgen. Geschiedenis levend en leerzaam maken kan onder meer door zichtbaarheid ervan in de publieke omgeving. Daarin past het onderstaande pleidooi van Sofia Krol om ons te laten ‘struikelen’ over historie – van nog maar kort geleden, en van dichtbij.

Dit jaar (2015) zijn er tijdens de bevrijdingsweek door de VPRO twee documentaires op de televisie vertoond, die voor mij de meest schokkende waren, die ik ooit heb gezien. De ene ging over de nooit vertoonde film, die gemaakt is door het Amerikaanse leger bij de bevrijding van de concentratiekampen in Nazi-Duitsland, de andere was de nooit vertoonde Duitse zogenaamde propaganda-film in het getto van Warschau.

■ Film over ontmenselijking

De propaganda-film, die destijds door de Duitsers gedurende een jaar is gemaakt, raakte mij het meest omdat zo duidelijk werd getoond, dat de toen nog levende Joden in het getto systematisch ontmenselijkt werden (onder meer door uithongering). De film werd gemaakt om later, als ze allemaal zouden zijn uitgeroeid, te laten zien wat Joden eigenlijk waren: de ontmenselijkte karikaturen van mensen, die de nazi's van ze hadden gemaakt. De banaliteit van het kwaad, zoals Hannah Arend later tijdens het Neurenbergproces opmerkte, werd hiermee in beelden aangetoond: het waren in beide documentaires groteske, onmenselijke beelden. Er was geen onduidelijkheid over waar een regime toe in staat is.

■ Auschwitzherdenking

Dit jaar (2015) was tevens het jaar van de Auschwitzherdenking. De 85-jarige Joodse Holocaust-overlevende Roman Kent, één van de indrukwekkende sprekers bij de Auschwitzherdenking zei onder andere: ‘Auschwitz is een litteken op de menselijkheid, laat deze plaats voor eeuwig een kreet van wanhoop zijn. Wees geen toeschouwer of omstander’. Hij deed een appél op ons allemaal en niet exclusief voor alleen Joden (hoewel zij helaas een lange geschiedenis hebben) maar voor alle mensen (hij sprak ook over de tegenwoordige haat ten aanzien van islamieten), die op grond van ras, etniciteit, overtuiging, geaardheid of godsdienst worden uitgesloten. Zijn belangrijkste zin was: ‘We willen niet dat ons verleden de toekomst van onze kinderen wordt’. De tranen liepen hem toen over de wangen...

Ik werd hierdoor diep geraakt en bedacht dat we niet meer onverschillig kunnen blijven over het uitsluiten en wegzetten van mensen in deze tijd, en dat we juist moeite moeten blijven doen om niet te vergeten wat er destijds is gebeurd, wat helaas nog steeds gebeurt en wat steeds opnieuw kan gebeuren, ook al is het op kleinere schaal.

■ Herdenking 70 jaar bevrijding

Toen ik eerder dit jaar (2015) met mijn moeder in Drachten bij de intocht van de Canadese bevrijders met een van hen had gesproken, ging het door mij heen dat een hele grote groep Joodse Nederlanders in diezelfde tijd compleet was weggevaagd, alsof ze nooit hadden bestaan. Ik bedacht dat dit mogelijk ook het geval was geweest in Drachten. Waar zouden ze hebben gewoond?

■ Drachtster Joden

Op internet stuitte ik op het verhaal van Roel Oostra (1921). Dit was een heel persoonlijk verhaal, omdat hij in die periode bevriend was met de Joodse familie Turksma: vader Mozes (1885), moeder Betje (1885) en dochter Doortje (1921). Zij woonden destijds op de Stationsweg 113 in Drachten.

Oostra vertelde dat hij, voordat hij in september 1942 ging onderduiken, een afscheidsbezoek aan het gezin bracht. De vader was al weggevoerd. Tijdens dat bezoek zei zijn vrouw: ‘Als mijn man hard werkt in het kamp, zullen ze hem vast wel goed behandelen’. Later bleek dat hij direct bij aankomst in Auschwitz was vergast.

De Turksma's wilden andere mensen niet tot last zijn en in gevaar brengen. Daarom kozen ze ervoor om geen gebruik te maken van onderduikmogelijkheden. Deze – op zich prijzenswaardige – houding had voor hen dodelijke consequenties.

■ Stolpersteine – Stroffelstiennen

Toen ik dit verhaal las, dacht ik, wat zou het mooi zijn als deze mensen niet meer vergeten worden, juist op de plek waar ze ooit hebben gewoond. Net zoals wij allemaal ergens wonen, dromen en verlangen, hebben zij op de zelfde wijze daar ooit gewoond. Voor Joden is het heel belangrijk dat hun naam, ook al zijn ze overleden, nog steeds wordt genoemd, zo blijven ze voortleven en worden niet vergeten.

Ik had ooit gehoord van de *Stolpersteine* (Struikelstenen, *Stroffelstiennen*), die gemaakt worden door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig, om alle vermoorde slachtoffers te herdenken en te voorkomen, dat ze worden vergeten. Het is ook een zichtbare verwijzing naar wat er kan gebeuren als we onverschillig worden.

Ik heb Roel Oostra gebeld en met hem gesproken over zijn verhaal op internet en hem gevraagd of hij zijn medewerking wilde verlenen om ook in Drachten *Stroffelstiennen* te leggen. Per steen wordt de naam, het geboortjaar, de datum en het kamp van overlijden van een van de vijftien door de nazi's vermoorde Joodse medeburgers uit Drachten gegraveerd. De stenen komen voor de woningen, waar ze woonden, in het trottoir te liggen.

Roel Oostra was geroerd omdat op deze wijze zijn toenmalige kennissen niet meer worden vergeten. Hij wilde er moeite voor doen en heeft dit gedaan door contact op te nemen met Smelne's Erfskip. Het bleek dat Smelne's Erfskip dit initiatief van harte wilde ondersteunen (zie volgende pagina). ■

Sinds 1994 zijn in Europa in meer dan duizend plaatsen ruim zestigduizend Struikelstenen geplaatst. De kunstenaar Gunter Demnig noemt ze zo omdat je erover struikelt met je hoofd en je hart, en je moet buigen om de tekst te kunnen lezen. Medio 2017 lagen er in ruim 180 Nederlandse steden en dorpen *Stolpersteine*, in Friesland onder meer in Harlingen (45 stenen, drie ervan op de foto links) en in Sneek (25).

Smelne's Erfskip start project

In het artikel *Oorlogsdoden* in de vorige editie van ons blad (mei 2015) herdachten we onder meer de vijftien Drachtster Joden die in de Tweede Wereldoorlog werden vermoord. Veertien van hen woonden bij hun deportatie nog in Drachten; Betsie Turksma van het gezin op Kerkstraat 3 was, pas getrouwd, naar Haarlem verhuisd. Haar prachtige foto stond op het voorkaft van het vorige nummer (en staat nu op pagina 4). Zo gaf en geeft ze als het ware gezicht aan de Joodse slachtoffers.

Tegen deze achtergrond was het vanzelfsprekend dat zowel bestuur als redactie aan de realisering van het idee van Sofia Krol wilden meewerken. Maar hoe? De

Stroffelstiennen komen in de openbare ruimte te liggen. Daarvoor hebben we dus medewerking van de gemeente nodig. Op 14 oktober 2015 heeft wethouder Van der Leek meegedeeld dat we kunnen rekenen op een 'positieve insteek'.

Dan de financiering. De kosten bedragen per steen, inclusief bijkomende kosten, ongeveer € 150,-. Dus voor 15 stenen € 2.250,-. Subsidie aanvragen? Daarvan hebben we gezegd: nee, dat zou niet moeten, dit zou direct betaald moeten kunnen worden vanuit de gemeenschap, door mensen die het van wezenlijk belang vinden dit initiatief te ondersteunen.

Doet u ook mee? Maak dan uw gift over op onze bankrekening (zie pagina 3),

onder vermelding van *Stroffelstiennen*. Elk bedrag – klein, groter – is welkom! Maar u kunt ook een steen adopteren. Als u dat wilt, maak dan € 150,- over en vermeld de te adopteren naam. U vindt de namen van de vijftien Joodse slachtoffers op pagina 13 van het vorige nummer. (Ze staan nu op de volgende pagina.)

Inmiddels zijn er al drie stenen geadopteerd, die van Betsie Mok-Turksma, Hinderika Silberberg en een nog niet benoemde.

Verder hebben we als bestuur besloten om een ontvangen gift van € 445,- voor de *Stroffelstiennen* te bestemmen. Ook bekostigen we uit onze middelen nog een steen. Al met al hebben we dan al financiering voor zeven stenen!

De bovenste tekst is uit het oktobernummer 2015, de onderste uit het februarinummer 2016

Project Stroffelstiennen – vervolg

Wat een hartverwarmende reactie van het Drachtster Lyceum (hieronder) op het artikel over *Stroffelstiennen*! Het sluit prachtig aan: we moeten niet vergeten wat destijds is gebeurd, daarin moeten we jongere generaties betrekken. 'Ons verleden moet niet de toekomst van onze kinderen worden' zei Holocaust-overlevende Roman Kent.

Bericht Drachtster Lyceum – 29 oktober 2015

'Naar aanleiding van het artikel over de *Stroffelstiennen* in het laatste nummer [oktober 2015] van uw blad wil ik u namens het Drachtster Lyceum laten weten dat wij graag de stenen voor David en Simon Turksma zouden adopteren.

Op het moment van hun deportatie zat David in de vierde, Simon in de tweede klas van de R.H.B.S., de voorganger van het Lyceum.

Het Lyceum staat derhalve garant voor minimaal € 300,-.

Om hun betrokkenheid te vergroten willen wij de leerlingen het geld zelf bij elkaar laten brengen, nadat op verschillende manieren schoolbreed aandacht is besteed aan de systematische vernietiging tijdens de Tweede Wereldoorlog van Joden in het algemeen en de Drachtster Joden in het bijzonder.'

Al een heel mooi resultaat van de actie! Na het verschijnen van het artikel in het

vorige nummer hebben we diverse giften van donateurs ontvangen. Samen met wat er eerder al toegezegd was en de bijdrage van het Drachtster Lyceum komen we op twaalf stenen van de vijftien die geplaatst moeten worden. Een heel mooi resultaat!

Voor het laatste stukje blijft onze vraag: *Doet u ook mee?* [Nu volgde weer informatie hoe meegedaan kon worden aan de actie.]

Niet lang daarna waren de financiën rond! Geweldig dat in zo'n korte tijd het geld beschikbaar kwam. Het gaf ook aan dat het idee om ook in Drachten Stroffelstiennen te plaatsen breed gedragen werd.

De 15 vermoorde Joodse Drachtsters

Gezin weduwe Van Leer

Noordkade 106

Veronica Esje van Leer-Zwarts

Raalte, 5 augustus 1900
Auschwitz, 23 november 1942

Mozes van Leer

Drachten, 20 augustus 1927
Auschwitz, 28 februari 1943

Vrougie van Leer

Drachten, 8 november 1928
Auschwitz, 23 november 1942

Dina van Leer

Drachten, 9 juni 1932
Auschwitz, 23 november 1942

Gezin Hinderika Silberberg

Beter Wonen 19

Hinderika Silberberg-Mozes

Groningen, 18 januari 1890
Sobibor, 30 april 1943

Anna Silberberg

Tietjerksteradeel, 5 maart 1921
Auschwitz, 23 november 1942

Saartje Silberberg

Leeuwarden, 19 november 1926
Auschwitz, 23 november 1942

** Betsie Mok-Turksma staat niet op het Joods monument, omdat zij bij haar deportatie niet meer in Drachten woonde.*

Gezin Mozes Turksma

Stationsweg 113 (nu 115)

Mozes Turksma

Drachten, 26 juli 1885
Auschwitz, 3 september 1942

Betje Turksma-Benninga

Eenrum, 8 januari 1885
Sobibor, 14 mei 1943

Dora Jacoba Turksma

Drachten, 20 april 1921
Auschwitz, 23 november 1942

Gezin Jacob Turksma

Kerkstraat 3 (bestaat niet meer)

Jacob Turksma

Drachten, 9 april 1888
Sobibor, 14 mei 1943

Rosette Turksma-Benninga

Eenrum, 18 augustus 1886
Sobibor, 14 mei 1943

Betsie Mok-Turksma*

Drachten, 11 september 1923
Sobibor, 9 juli 1943

David Julius Turksma

Drachten, 19 mei 1925
Auschwitz, 28 februari 1943

Simon Turksma

Drachten, 12 februari 1927
Sobibor, 14 mei 1943

Hennie Silberberg

Op het moment dat ik begin te schrijven over de laatste overlevende van een van de vier Joodse families uit Drachten, is het verhaal van de driejarige Aylan Kurdi uit Syrië, die verdronken is en aanspoelde op een Europees strand, nog maar een maand oud.

Als ik daadwerkelijk aan dit artikel begin, hoor ik op het journaal dat de twee al een tijdje vermiste Syrische jongetjes (vier en zes jaar oud – uit verschillende vluchtelingengezinnen) in Berlijn door een autochtone bewoner uit Duitsland seksueel zijn misbruikt en vermoord.

Je bent, op de vlucht voor het oorlogsgeweld in je geboorteland, op zoek naar een veilige omgeving, in Europa aanbevolen. En als je je dan eindelijk veilig waant – na een meestal angstige en verre reis – gebeurt het ergste wat een ouder kan overkomen.

Ik zit mij dan direct af te vragen hoe het destijds voor al die Joodse ouders geweest moet zijn om hun kinderen bij volstrekt wildvreemde mensen achter te moeten laten. Je moet dan wel echt ten einde raad en wanhopig zijn.

Van de vier Joodse gezinnen, die in Drachten woonden tijdens de oorlog, zijn in totaal alle vijftien gezinsleden op transport gesteld en vergast in een vernietigingskamp. Van drie families zijn er geen nabestaanden meer. Er is maar één klein Joods meisje, dat de oorlog heeft overleefd en zij is nog in leven: *Hennie Silberberg*. Hennie is de kleindochter van Hinderika Silberberg-Mozes en zij is tijdens de oorlog in Drachten en Kollumerzwaag ondergedoken geweest.

■ De familie Silberberg

De familie Silberberg, die tijdens de oorlog op het adres Beter Wonen 19 in Drachten woonde, bestond uit Hinderika Silberberg-Mozes (1890) en haar twee dochters Anna Silberberg (1921) en Saartje Silberberg (1926). Hun vader Heiman Silberberg (1885) was al voor de oorlog, in 1929, overleden. Hinderika Silberberg had nog drie kinderen, die al voor de oorlog uit huis waren gegaan: Rachel, Geertje en Jacob. De laatste twee hebben de oorlog overleefd.

Jacob Silberberg (1915) was getrouwd met Martha Polak (1912) uit Amsterdam en woonde met vrouw en kind, de kleine Hennie (1941), tijdens de oorlog in Amsterdam.

■ Hennie Silberberg (1941)

Oma Hinderika Silberberg maakt zich tijdens de oorlog grote zorgen over het jonge gezin in Amsterdam. Er gaan steeds meer verhalen over Joden, die worden weggevoerd. Ze bespreekt haar zorgen met haar buurvrouw Hinke Keuning (1918), die op Beter Wonen 17 woont. Hinke Keuning is de huishoudelijke hulp van de familie Vermeulen, die aan de Torrenstraat 51 in Drachten woont.

■ Willemien Terpstra-Vermeulen

Volgens de kleindochter van de familie Vermeulen, Willemien Terpstra-Vermeulen, vertelt Hinke Keuning haar werkgeefster mevrouw Willemien (Mien) Vermeulen-Huisinga over de zorgen van oma Silberberg. Haar man Roelof Cornelis Vermeulen, mede-eigenaar van betonfabriek Kijlstra in Drachten, zit

in het verzet. Deze familie zorgt ervoor dat de kleine eenjarige Hennie ergens in 1942 wordt opgehaald door mevrouw Vermeulen en haar huishoudelijke hulp. Met de talrijke controles in de hoofdstad is dat in die tijd een hachelijke onderneming. Hennie wordt ondergebracht bij de familie Vermeulen, omdat ze het te gevaarlijk vinden bij oma Silberberg.

■ Uitroeiing

In de herfst van 1942 worden Hennies ouders en haar andere grootmoeder opgepakt en weggevoerd. Haar moeder Martha en grootmoeder Jansje Polak worden direct bij aankomst in Auschwitz vergast. Haar vader Jacob ontspringt de dans en is een van de weinige overlevenden van het vernietigingskamp Auschwitz.

In oktober 1942 wordt haar tante Rachel vergast in Auschwitz.

Een maand later – november 1942 – worden ook de twee tantes die nog in Drachten woonden – Anna en Saartje Silberberg – in Auschwitz vermoord. Hun moeder Hinderika, de grootmoeder van de kleine Hennie, ondergaat in 1943 het zelfde lot in vernietigingskamp Sobibor. Van de vijf kinderen van Hinderika zijn dan alleen Geertje (zie pagina 14) en Jacob, de vader van Hennie, nog in leven.

■ Ondergedoken

Tot het voorjaar van 1943 woont Hennie bij de familie Vermeulen in Drachten, die erg moedig zijn geweest om een Joods onderduiktje op te nemen. Maar het wordt te gevaarlijk voor haar. Daarom wordt Hennie ondergebracht bij het echtpaar Jinke Beerda en Gerben Rekker, die een kruidenierszaak runnen aan de Koarte Loane in Kollumerzwaag. Ze zitten allebei

Kollumerzwaag, 1944.
Van links naar rechts: dienstmeisje, *mem* Jinke, Baukje, *heit* Gerben, Hennie en Joodse onderduiktster Marie.

Kollumerzwaag, augustus 1945. Bij de auto van een *omke* van Willem Rekker.

Drachten, 11 augustus 1947.
Verloving van Alie van der Sluis en Cees Vermeulen. Vooraan Hennie, achter haar, van links naar rechts: Alie van der Sluis, vader en moeder Vermeulen.

in het verzet. Vooral Jinke is onverschrokken, met de fietstassen vol wapens gaat ze op pad. Dit is zeker niet ongevaarlijk, in Kollumerzwaag zitten beide scholen vol met Duitse soldaten. Naast hun eigen kinderen, Wijtse (13), Willem (10) en Baukje (6) hebben ze ook al een Joodse onderduikster. Jinke en Gerben Rekker zijn destijds moedige mensen geweest, die Joodse onderduikers in huis opnamen en gevaarlijke taken voor het verzet hebben uitgevoerd.

■ Willem Rekker

Volgens Willem Rekker (nu 80 jaar) was het heel gewoon, dat er opeens een kleine peuter van twee jaar bij hen kwam wonen. De familie Rekker is gelukkig nooit verraden. Alle kinderen hadden donker haar, Hennie viel dus niet uit de toon. Ze hebben nog wel geprobeerd haar haren wat lichter te verven, maar dat is niet gelukt. Hennie leerde Fries spreken, liep op klompjes en was een bijdehandje. De vader van Willem, Gerben Rekker, ontwikkelde een zwak voor het meisje. Als ze straf kreeg, wist ze precies bij wie ze moest zijn. Zus Baukje was wel eens wat jaloers op al die aandacht voor de kleine Hennie. Op een dag komen er Duitsers in de winkel van Rekker. Kleine Hennie zegt tegen ze, als ze boven op de ton met eieren zit: ‘*Sjoch Dútsers, hjir sitte aaien yn*’. De soldaten lachen vriendelijk tegen haar, maar heit Rekker heeft het zweet in de handen staan. Als ze de winkel eindelijk verlaten, haalt de familie opgelucht adem. Hennie heeft bij de familie Rekker een onbezorgde jeugd en beschouwt Gerben en Jinke als haar *heit* en *mem*.

■ Na de oorlog

In de herfst van 1945 is er opeens bezoek van een vreemde man. Hennie is dan vier jaar oud. Hennie kent deze man niet. Het blijkt haar vader te zijn, Jacob Zilverberg, die drie jaar in een concentratiekamp heeft gezeten. Hij is vriendelijk en lacht naar haar, maar Hennie is bang voor hem en kruipt bij heit op schoot. Daar is ze veilig. Ze zegt: ‘*Dit is leave heit, dat is rare heit*’. Toch gaat ze met deze vreemde man mee naar Amster-

dam, hij is per slot van rekening haar echte vader. Heit Rekker heeft het er heel moeilijk mee, hij had zich in een periode van drie jaar helemaal aan haar gehecht. Hij vond het vreselijk wat Hennie in haar korte leventje mee moest maken.

Het gaat helaas niet helemaal goed met Hennie en haar echte vader. Eerst woont ze vanaf november 1945 met haar vader Jacob Zilverberg in Amsterdam. Maar ze wordt in 1946 zelfs uit huis geplaatst, in een tehuis voor Joodse weeskinderen in Laren. Blijkbaar heeft Jacob ook nog contact met de familie Vermeulen in Drachten, want uit de gegevens van de gemeente Smallerland blijkt dat Hennie vanaf augustus 1946 daar weer woont.

In 1948 verhuist Hennie – ze is dan zeven jaar – samen met haar vader, haar nieuwe stiefmoeder Frieda Wins en een nieuw stiefzusje Esther eerst naar Amsterdam en later in 1950 naar Canada. Opnieuw afscheid nemen van vertrouwde mensen en wennen aan nieuwe mensen. Toch wordt er met beide families contact onderhouden.

In 1961 trouwt Hennie met Peter Hecht, een Joodse overlevende. Zijn vader is omgekomen in het concentratiekamp. Hennie bouwt een kapperszaak op en krijgt twee zoons. In 1979 overlijdt haar vader Jacob Zilverberg.

■ 2015

Willemien Terpstra en Willem Rekker hebben beide contact gehouden met Hennie Zilverberg.

Hennie woont tegenwoordig in Californië in de USA. Willemien heeft haar onlangs gebeld en de weergave van haar speurtocht: *De geschiedenis van een Joods onderduikertje* naar Hennie toegestuurd. Ook is haar het artikel over de *Stroffeltiennen* gestuurd, met de vraag wat ze van dit initiatief vindt. Ze is daar erg blij mee en het raakt haar diep, dat het Stroffeltiennenproject is gestart ook voor haar familie. Ze heeft het boekje en het artikel aan de rabbi van haar gemeenschap laten zien. Ze schreef: ‘Het is moeilijk voor mij om het weer te lezen, de herinneringen komen en de tranen komen gemakkelijk. Ik was ook nog zo jong’. ■

Geertje Zilverberg (1913-2007)

Ook Hennies tante Geertje Zilverberg heeft de oorlog overleefd. Ze was getrouwd met Albert Silverenberg. Voor de oorlog woonden zij in Eindhoven. Omdat ze ondergedoken waren en na de oorlog zijn geëmigreerd, was Geertje moeilijk op te sporen. Hoe bijzonder was het om te ontdekken, dat Geertje Zilverberg ondergedoken is geweest bij Jan From (1882-1959) in Haule, de grootvader van mijn zwager Dick From uit Drachten. Jan From was weduwnaar en had een klein boerenbedrijf. Drie volwassen kinderen waren nog bij hem in huis. Het boerderijtje lag ongeveer vijfhonderd meter van de verharde weg. Jan From was een gastvrij en hulpvaardig man, wars van terreur en discriminatie. Hij stelde zijn huis, zonder zich te bedenken, open voor hen die opgejaagd en met de dood werden bedreigd.

In 1943 kwam het echtpaar Silverenberg-Zilverberg bij Jan From in huis wonen. Daarvoor waren ze bij de familie Bergsma in Donkerbroek, maar daar werd het te gevaarlijk. Tot het

einde van de oorlog leefden Geertje en Albert twee jaar als gevangenen in huis en op het erf. Bij de bevrijding duurde het een tijdje voordat ze zich op straat durfden te vertonen. Ze konden na twee jaar niet geloven dat ze vrij waren. Niemand in het dorp had ook maar iets vermoed.

Na de oorlog is het echtpaar naar Canada geëmigreerd, waar Geertje op 93-jarige leeftijd in Kingston is overleden.

In 2004 kreeg Jan From postuum de *Yad Vashem* onderscheiding. Geertje Zilverberg kon vanwege haar leeftijd niet meer bij die uitreiking zijn. Wel heeft ze nog een brief geschreven, dat Jan From het had verdiend. Dit mocht volgens haar nooit vergeten worden.

Zijn naam staat in de muur van het Yad Vashem instituut in Jeruzalem gebeiteld. Op het ereteken dat aan *de Rechtvaardigen* wordt uitgereikt, staan deze woorden uit de Talmoed: ‘Diegene die een mensenleven redt, heeft de hele wereld gered’.

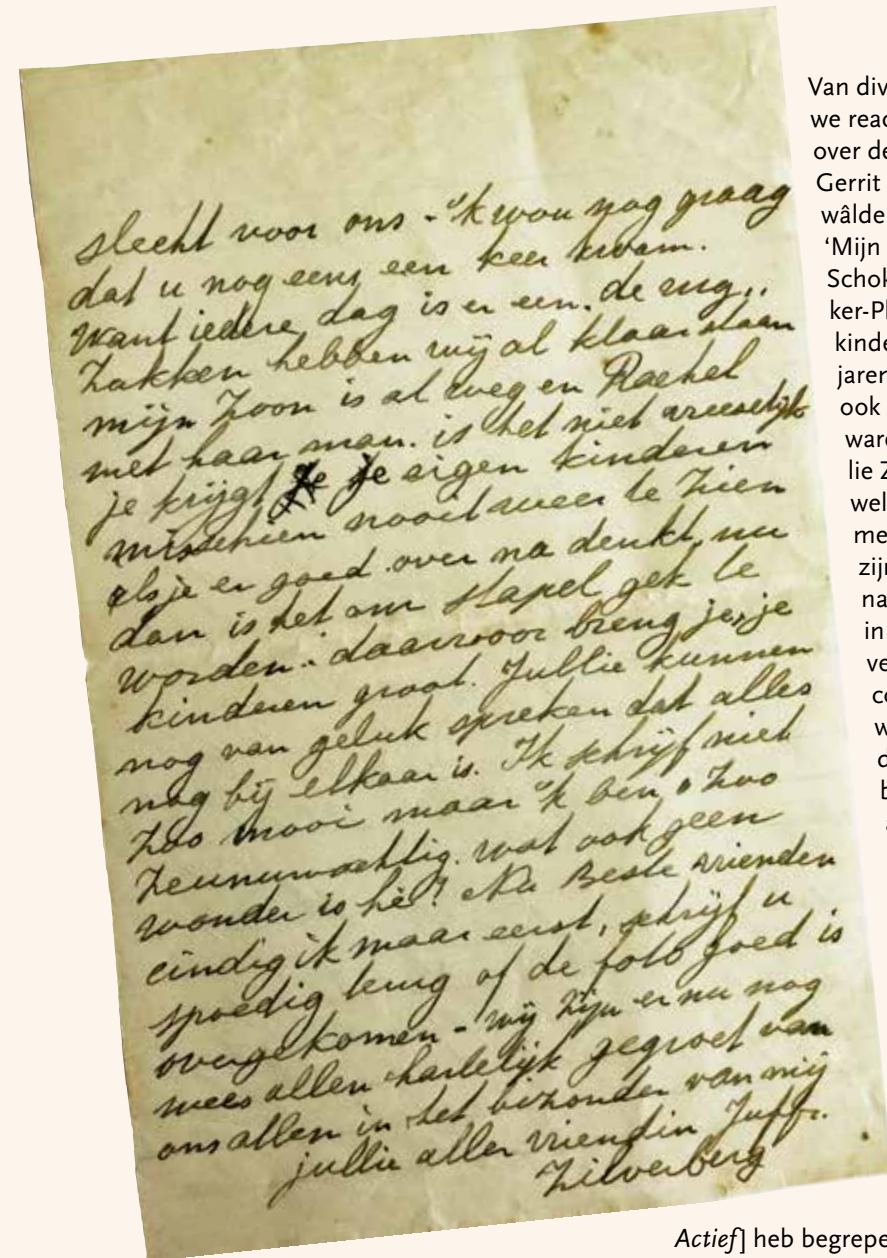
Saartje Zilverberg (1926-1942)

‘Ik vind het altijd een plezier als jullie blad weer door de brievenbus glijdt. En als ik dan de verhalen lees over de Tweede Wereldoorlog denk ik altijd aan mijn moeder. Mijn vader is ondergedoken geweest en zag die tijd denk ik als een spannend jongensboek. Maar mijn moeder is in dienst geweest als kindermisje bij de familie Pieter Wijbenga. Hij woonde ook in Drachten en was een belangrijke schakel in het verzet toen, net als zijn vrouw. Ik meende dat hij ook regelmatig contact met prins Bernhard had. Het was een spannende tijd en ze waren natuurlijk veel weg. Mijn moeder had als zeventienjarig meisje de verantwoordelijkheid over een vijftal jonge kinderen. Achteraf is die verantwoording haar wel zwaar gevallen. Er werden ook wel invallen door de Duitsers gedaan en een keer heeft ze een pistool tegen haar hoofd gehad omdat ze moest vertellen waar Wijbenga was. Natuurlijk wist ze dat niet, maar die invallen zullen voor haar zeker traumatisch zijn geweest. Maar ik denk dat het feit dat zij er met de Wijbenga’s nooit over heeft kunnen praten haar het meest heeft geraakt. Zoals zoveel mensen uit het verzet wilden ze nergens over praten. Terwijl mijn moeder graag had willen horen dat ze blij, misschien dankbaar waren geweest dat ze al die jaren goed

voor hun kinderen had gezorgd! Haar hele leven heeft ze dat niet begrepen.

Zo denk ik ook aan haar als ik lees dat er *Stroffeltiennen* komen voor de Joodse mensen die niet teruggekomen zijn. Want bij mijn moeder in de klas zat Saartje Zilverberg, die in hetzelfde jaar geboren is als mijn moeder. Ze woonden in Better Wonen, vlak achter mijn grootouders die aan de Houtlaan woonden en dus aan de achterkant verbonden waren door hun tuinen die aan elkaar grensden. Mijn moeder vertelde: ‘Ik zie ze nog staan aan de kant van de weg met een koffertje aan de hand, wachtend, omdat ze opgehaald zouden worden’. Toen ik dit verhaal voor de eerste keer hoorde, was ik helemaal ontzet. Ik had tot dan toe nooit geweten dat de Joodse mensen gewoon gingen staan wachten om naar de gaskamers te worden gebracht. Mijn moeder vertelde toen dat ze echt dachten dat ze terug zouden komen. Ik begreep het toch niet zo goed, ik dacht dat het toch al wel bekend was wat er met ze zou gebeuren en waarom anderen hen zo lieten gaan! Maar afijn, Saartje heeft mijn moeder gekend en daarom zou ik graag de *Stroffeltien* van haar willen betalen, namens mijn overleden moeder. Ik denk dat het haar goed had gedaan.’

Brief van Hinderika Zilverberg uit oktober 1942

Het tweede kantje van de brief van moeder Zilverberg.

Van diverse kanten kregen we reacties op de artikelen over de *Stroffelstiennen*. Gerrit Schokker uit Feanwâlden berichtte ons:

‘Mijn grootouders Lourens Schokker en Janke Schokker-Planting met hun vijf kinderen woonden in de jaren twintig en dertig ook in Beter Wonen en waren burens van de familie Zilverberg. Er schijnt wel een goed contact met deze familie te zijn geweest, want ook nadat mijn grootouders in 1937 naar Surhuisterveen verhuisden, is dit contact aangebleven, wat blijkt uit een brief die mevrouw Zilverberg in oktober 1942 aan mijn grootouders zond en waaruit haar diepe bezorgdheid om haar kinderen en de onzekere toekomst blijkt.

Een kopie van deze aangrijpende brief met de envelop waarin deze werd verzonden sluit ik hierbij. Aangezien ik uit het artikel [in

Actief] heb begrepen dat er nog één in leven zijnde kleindochter is van mevr. Zilverberg-Mozes, zou ik graag willen dat

zij deze brief, welke sedert 1987 in mijn bezit is, in ontvangst neemt. [Dit is op 5 juli 2016 gebeurd. Hennie Zilverberg heeft toestemming gegeven de brief te publiceren.]

Een oom van mij, die vorig jaar op 94-jarige leeftijd is overleden, wist zich de familie Zilverberg nog heel goed te herinneren. Zo vertelde hij mij dat toen vader Zilverberg in 1929 ziek op bed lag in de woonkamer, de burens de straat voor de woning hadden bedekt met een laag zand, om zo lawaaioverlast door verkeer en klompen zoveel mogelijk te beperken’.

Het is inderdaad een hartverscheurende brief, in het bijzonder de gekleurde passages (zie pagina 15). Het poststempel van de brief is van oktober 1942, de dag is niet leesbaar.

De zoon uit de brief is Jacob (de vader van Hennie) die Auschwitz zal overleven. Dochter Rachel is op 15 oktober 1942 in Auschwitz vermoord en was dus mogelijk al gestorven op het moment dat haar moeder deze brief schreef. Rachels man, Josef Andriesse, is op 28 februari 1943 in Auschwitz omgekomen.

De nog thuiswonende dochters Anna en Sara zijn kort na deze brief gedeporteerd en op 23 november 1942 in Auschwitz vermoord. Hun moeder lag toen in Heerenveen in het ziekenhuis. Toen ze genezen was, is ze op transport gesteld naar vernietigingskamp Sobibor om daar hetzelfde vreselijke lot als drie van haar vier dochters te ondergaan.

Woensdagavond

Beste vrienden,

We hadden Juffr. Schokker dinsdag j.l. weer verwacht. Saar was nog naar de bus, maar te vergeefs. En ook hadden we Lib met haar vriendin Zondag j.l. op de thee verwacht, want ik meende dat ze nog eens naar de kerk wou en het was mooi weer. Maar dat was ook mis. Ik zei ik zal nu maar de foto er heen sturen. Hoe vinden jullie hem? Ik kijk niets vriendelijk hè? Och wij zijn veel te droevig gestemd hoor. Dit is in begin Augustus gemaakt en ik had nog een paar nabesteld. Ik hoop dat het een plaatsje in uw kamer waardig is. **Nu heeft u altijd een blijvende gedachtenis van ons nietwaar. Want o beste mensen het staat er zoo slecht voor ons. Ik wou nog graag dat u nog eens een keer kwam.**

Want iedere dag is er een. De rugzakken hebben wij al klaar staan. Mijn zoon is al weg en Rachel met haar man. Is het niet vreeselijk je krijgt je eigen kinderen misschien nooit weer te zien. Als je er goed over nadenkt is het om stapelgek van te worden. Daarvoor breng je je kinderen groot. Jullie kunnen nog van geluk spreken dat alles nog bij elkaar is. Ik schrijf niet zoo mooi maar ik ben zoo ze-nuwachtig wat ook geen wonder is hè?

Nu Beste vrienden eindig ik maar eerst, schrijft u spoedig terug of de foto goed is overgekomen. **Wij zijn er nu nog.** Wees allen hartelijk gegroet van ons allen in het bijzonder van mij,

jullie aller vriendin Juffr. Zilverberg

Drie dochters Zilverberg op een foto uit 1932

[...] Mijn beppe woonde met drie dochters op nummer 7 in Beter Wonen. De middelste dochter – Saakje – staat op de foto, achterste rij, tussen de twee jongens. Annie, de jongste (1920), speelde altijd met de Joodse kinderen. Op de tweede rij is het tweede (staande) meisje van links Anna Zilverberg (circa 11 jaar), daarnaast zittend Rachel (15) met Saartje (6) op schoot. [...]

Mevrouw P.H. Westra – Oudeschoot

Reactie van Hennie Zilverberg

I looked at first at the photo minus the writing and immediately identified aunt Rachel, she looked just like her sister Geertje. I can also see the resemblance in Anna and myself in Saartje. Amazing! Many thanks to the lady who passed the photo and perhaps I will get the chance to meet her.

5 juli 2016

UITNODIGING

Stroffelstiennen voor Hinderika, Anna en Sara Silberberg

Op 5 juli 2016 is het zover! Dankzij de adopties van veel *Stroffelstiennen* en andere giften kunnen we de eerste drie stenen plaatsen, bij Beter Wonen 19 in Drachten. Een bijzonder moment voor alle betrokkenen, maar wel in sterke mate voor Hennie Silberberg (75). Zij komt over uit Amerika om deze plichtigheid bij te wonen, samen met haar twee zonen Harley en Neil.

U wordt, als donateurs van Smelne's Erfskip, van harte uitgenodigd om ook aanwezig te zijn op deze dinsdagmiddag. Het programma staat hiernaast afgedrukt. Graag ontmoeten we u op 5 juli!

De hiernaast genoemde muziek wordt gespeeld door een ad hoc-groepje muzikanten:
Roelie Woudwijk – zang Roel Jongsma – accordeon
Anneke Hamstra – viool Bert Klaver – percussie.

PROGRAMMA

14.45 – 14.55	Ontvangst in de Grote Kerk
14.55 – 15.00	Lopend naar Beter Wonen 19 met onderweg Klezmermuziek
15.00 – 15.05	Welkom – voorzitter Tiny Derks van Smelne's Erfskip
15.05 – 15.15	Herinneren en doorgeven – Sofia Krol (initiatiefnemer)
15.15 – 15.20	Muziek
15.20 – 15.35	Plaatsen van de drie stenen, met medewerking van een aantal scholieren
15.35 – 15.40	Kaddiesj-gebed – Opperrabbijn B. Jacobs
15.40 – 15.45	Muziek
15.45 – 15.55	Waarom herdenken we? – Opperrabbijn B. Jacobs
15.55 – 16.00	Slotwoord burgemeester Bilker van Kollumerland en uitnodiging voor de afsluiting in de Grote Kerk
16.00 – 16.10	Muziek, gasten kunnen de stenen bekijken
16.10 – 16.15	Lopend terug naar de Grote Kerk
16.15 – 16.35	Informeel afsluiting in de Grote Kerk.

- Ontvangst in de Grote Kerk, met voorzitter Tiny Derks van Smelne's Erfskip.
- Vertrek uit de Grote Kerk.
- Na het verlaten van de kerk.
- Onderweg spelen de instrumentale muzikanten van vanmiddag.
- Aankomst in Beter Wonen.
- Initiatiefneemster Sofia Krol houdt haar toespraak.

Scholieren van het Drachtster Lyceum, het Gomarus College en ROC Friese Poort geven een *Stroffelstien* door, waarbij ze zowel hun eigen naam als de naam op de steen noemen. Aan het eind van die keten staan respectievelijk Neil (jongste zoon), Harley (oudste zoon) en Hennie Silberberg zelf om de stenen van Sara, Anna en Hinderika Silberberg (grootmoeder van Hennie) te plaatsen.

Volgende dubbele pagina: Tijdens het uitspreken van het Kadisj-gebed.

- Linker pagina: Hennie Silberberg legt de steen voor haar oma.
- Linksboven: Na de steenlegging.
- Rechtsboven: Het ad hoc muziek groepje met:
Roelie Woudwijk – zang,
Anneke Hamstra – viool,
Roel Jongsma – accordeon en
Bert Klaver – percussie.
- Middenrij: Opperrabbin Jacobs spreekt het Kaddisj-gebed uit, op de foto's daarnaast zijn toespraak en burgemeester Bilker van Kollumerland die de plechtigheid afsluit.
- Onderaan: De drie zojuist gelegde *Stroffelstiennen*.

De Drachtster Turksma's

‘Wij komen gauw weerom’

Er waren eens twee broers... Het klinkt als het begin van een sprookje. Maar het onheil resoneert al mee als we aan de beginzin een woord toevoegen: Er waren eens twee *Joodse* broers. Hun namen waren Izak Turksma (1852-1907) en David Turksma (1857-1938). In de tweede helft van de negentiende eeuw trokken ze vanuit Leeuwarden naar Drachten. Hier trouwden ze en werden hun kinderen geboren, acht respectievelijk vijf.

Zeven van Izaks acht kinderen – een dochter stierf op jonge leeftijd – zwierven uit over Nederland. Vijf van hen werden uit hun respectievelijke woonplaatsen Amsterdam, Utrecht en Meppel door de nazi's gedeporteerd en vermoord. Slechts twee broers overleefden de Holocaust.

Van Davids vijf kinderen overleed het oudste kind, een meisje, op heel jonge leeftijd. De daarna geboren twee zonen Mozes (1885) en Jacob (1888) bleven in Drachten wonen. Vooral over hen en hun gezinnen gaat dit in dit boekje. Hun jongere broer Izak (1891) en zus Saartje (1894) vertrokken naar Groningen. Izak in 1939, Saartje al eerder, in 1933. Zij werd in Groningen pensionhoudster. Beiden werden door de nazi's vermoord.

■ David en Betje

David trouwde in 1883 met Betje de Vries (1852-1931). Kort daarna vestigden ze een bedrijf in de Kerkstraat, in het stuk dat haaks op de Zuiderbuurt staat. Hier kochten en verkochten ze van alles en nog wat: lompen, tweedehands spullen, oude metalen, huiden van koeien, kalveren, kleinvee en molten. Betje opende ook nog een winkeltje waar allerlei zaken te koop waren: zowel, zouden we tegenwoordig zeggen, *food* als *non-food*. Ook *bakjerinders* kochten hier hun ventwaar in, om die, langs de deuren trekkend, te slijten.

Op zaterdag lag de handel stil. Dan trok het gezin naar de synagoge (de *sjoel*) aan de Langewal in Gorredijk om daar de sabbat te vieren.

Toen de drie zonen, Mozes, Jacob en Izak, ouder werden, gingen ze ook in de zaak werken. Het was inmiddels een behoorlijk omvangrijk bedrijf geworden, want er werkten ook nog enkele knechten.

Nog weer verder in de tijd trokken David en Betje zich terug uit de zaak aan de Kerkstraat. Ze gingen, waarschijnlijk in 1922, op Oudeweg 11 wonen, waar Betje een galanterie-winkeltje opzette. Naderhand nam Jacob dat over.

In 1968 vertelde mevrouw De Jong van de Noordkade bij deze foto: ‘Ik tsjinne by de Turksma's en dêrom wit ik krekt wat se hjir dogge. Se binne oan't fellesâltsjen. Mar de poaten moasten der ek ôf, mei in hiel skerp mes waard dat dien. Dêrfoar wie de slypstien nedich, rjochts.

Der gong by it bedriuw hiel wat om. Earst brûkten se in pear lege hûzen as pakhûs, maar letter ha se der nij byboud. It wie dêr o sa netsjes en skjin.’

Op de foto van omstreeks 1913, zittend van links naar rechts: Gaatse de Jong, Pieter de Jong ('Pieter Soldaat'), Johannes van der Terp. Staand: Izak Turksma, een onbekende (met een handvol zout), David Turksma, Jacob Turksma, Mozes Turksma en achteraan iemand die mevrouw De Jong niet anders kende dan als 'De Griek'.

■ Jacob en Rosette

Jacob – de tweede zoon van David – trouwde op 7 juni 1922 met Rosette Benninga (1886), zuster van schoonzus Betje. Het echtpaar ging in Jacobs ouderlijk huis – Kerkstraat 3 – wonen. Ze kregen drie kinderen: Betsie (1923), David (1925) en Simon (1927). Het trieste lot van Betsie en haar man Noach Mok staat al op pagina 5.

De broers hadden beide een goed stel hersens. Ze gingen dan ook naar de Rijks HBS. Maar vanaf 9 januari 1942 was het Joden verboden om openbaar onderwijs te volgen. David en Simon gingen daarom met de tram naar Leeuwarden om daar lessen aan een Joodse school voor hoger onderwijs te volgen.

Als oudste zoon moest David zich als eerste melden bij de Duitse bezetter.

Via Westerbork werd hij naar Duitsland gedeporteerd.

Aan de achtergeblevenen werden onderduikadressen aangeboden, maar ze gingen daar niet op in. Ze wilden andere mensen niet in gevaar brengen en ze bleven op hereniging met David hopen. Die hoop was ijdel. Bij hun deportatie was David al niet meer in leven.

Het verhaal van David en Simon wordt uitgebreid verteld op pagina 44-47. Zij spelen als voormalige leerlingen van het Drachtster Lyceum (toen nog Rijks HBS) een centrale rol in de herdenking en dus ook in dit boekje.

Mozes, de oudere broer van Jacob was getrouwd met Betje, de oudere zus van Rosette. Hun geschiedenis staat op pagina 59. ■

Stroffelstiennen voor 12 Joodse Drachtsters

Op 5 juli 2016 plaatsten we in Beter Wonen de eerste drie Stroffelstiennen, voor Hinderika, Anna en Sara Silberberg. Dankzij de adopties van veel Stroffelstiennen en andere giften kunnen we op 20 oktober 2017 ook de twaalf stenen plaatsen voor de gezinnen Mozes Turksma, Jacob Turksma en Veronica Esje van Leer-Zwarts.

U wordt, als donateur van Smelne's Erfskip, van harte uitgenodigd om ook aanwezig te zijn op deze historische vrijdagmiddag. Graag ontmoeten we u op 20 oktober!

PROGRAMMA

DRACHTSTER LYCEUM

13.00 – 13.30 Ontvangst met thee/koffie. De gasten kunnen de tentoonstelling en de presentaties op grote beeldschermen bezichtigen.

13.30 – 14.25 Officiële gedeelte, met veel bijdragen van leerlingen.

Enkele sprekers, gedichten, presentatie over David en Simon Turksma – destijds leerlingen van deze school – interview over Doortje Turksma en muziek.

KERKSTRAAT 3 *

14.45 – 15.15 Plaatsen van de vijf stenen voor het gezin Jacob Turksma

Uitspreken van het Kaddisj-gebed.

Onthullen van het herinneringspaneel over de Joodse slachtoffers in Drachten.

Na Kerkstraat 3 wordt de groep in tweeën gesplitst.

NOORDKADE 106 *

15.30 – 15.50 Plaatsen van de vier stenen voor het gezin Veronica Esje van Leer-Zwarts met een bijdrage door nazaten van de familie Van Leer.

STATIONSWEI 113 *

15.35 – 15.50 Plaatsen van de drie stenen voor het gezin Mozes Turksma.

TERUG NAAR DRACHTSTER LYCEUM *

16.10 – 16.45 Afsluiting.

20 oktober 2017. *Stroffelstiennen*-dag. Achter deze imposante ingang is het de hele dag al gaande. Na maanden van voorbereiding barstte het vanochtend vroeg los. Elfhonderd leerlingen die met de thematiek en drama's achter de Stroffelstiennen geconfronteerd werden, in sterk variërende vormen. In het atrium was aan het begin van de middag de openbare bijeenkomst, met toespraken, gedichten en muziek. Het is 14.42 uur. Zo meteen gaan deze deuren open. Dan stromen leerlingen, genodigden en belangstellenden naar buiten, om op weg te gaan en twaalf Stroffelstiennen hun plaats te geven. De veertig bladzijden hierna laten het meemaken, in woord en beeld.

Drachtster Lyceum: Motivatie ...

Vrijdag 20 oktober 2017 stond in het teken van de Stroffelsiennen die die dag geplaatst werden voor de Drachtster Joden die het slachtoffer geworden zijn van de Holocaust. Twee van deze Drachtsters waren David en Simon Turksma die vanaf respectievelijk 1938 en 1940 onze school – toen nog de Rijks HBS – bezochten. De gang naar school viel samen met de Duitse bezetting en al snel ondervonden de broers de gevolgen van het nazibewind dat Joden bestempelde als minderwaardig ras. Door middel van het perfide stappenplan van buitensluiting, deportatie en moord werden Joden uit de samenleving verwijderd. David en Simon werden vermoord in vernietigingskampen in Oost-Europa, hun schoolbanken bleven leeg.

Het initiatief van Smelne's Erfskip om *Stolpersteine* te plaatsen in Drachten was voor het Drachtster Lyceum aanleiding om tijdens de kerstactie van 2015 stil te staan bij het lot van beide broers. Leerlingen maakten kennis met de geschiedenis van de familie Turksma en doneerden vrijwillig een klein bedrag waarmee een bijdrage werd geleverd aan de oprichting van de mini-monumentjes voor onze oud-leerlingen.

Twee jaar later werden de stenen geplaatst en wederom stonden we als school stil bij de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen van discriminatie en uitsluiting in verleden en heden. Meer dan zeventig jaar na dato bleek het mogelijk om herinneringen aan de bezetting tot leven te brengen. Gastsprekers vertelden over hun ervaringen, Amnesty en de

Anne Frank Stichting verzorgden gastlessen en er waren tal van workshops waar leerlingen op creatieve wijze werden uitgedaagd. Naast het herdenken van het verleden stonden we stil bij de vrijheid die wij hebben maar die lang niet overal ter wereld vanzelfsprekend is.

Zes miljoen Joden werden het slachtoffer van de Holocaust, een aantal dat het voorstellingsvermogen te boven gaat. Dankzij de activiteiten rond de Stroffelsiennen kregen twee van deze slachtoffers een gezicht. Het waren jongens die, net als de leerlingen van nu, slenterden door de gangen van het trotse HBS-gebouw, klaagden over huiswerk en indruk probeerden te maken op het mooiste meisje in de tram.

Wanneer onze leerlingen over vijfenzeventig jaar als hoogbejaarden aan hun (achter)kleinkinderen kunnen vertellen waarom er in de hoek bij het Raadhuisplein van die 'koperen steentjes' zitten, kunnen ze vertellen over de Stroffelsiennendag, lang geleden in 2017. Op deze manier blijft de herinnering levend en worden David en Simon niet vergeten.

Dit boekje vormt een prachtige herinnering aan een zeer geslaagde dag met een thema dat nooit genoeg aandacht kan krijgen in het onderwijs. We hopen dat het een plek krijgt in vele boekenkasten om op die manier de herinnering aan Simon, David en alle andere Drachtster Joden in leven te houden.

... en opzet van het project

De vrijdag voor de herfstvakantie was een leerzame dag zonder lessen. Een dag met workshops en lezingen die werden verzorgd door onze eigen docenten, gastdocenten en gastsprekers die als ooggetuigen uit de eerste hand vertelden over de Tweede Wereldoorlog. In aanloop naar deze dag was er in de lessen aandacht besteed aan het leven van David en Simon Turksma zodat iedere leerling een idee had van het leven en het lot van onze oud-leerlingen.

Bijna twintig gastsprekers (pagina 30) waren te gast in de klas en vertelden over hun ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bijvoorbeeld mevrouw Petter - geboren in hetzelfde jaar als Anne Frank - overleefde als enige van het gezin de Tweede Wereldoorlog en vertelt hier sinds enkele jaren over op scholen (31). Of de heer Mellema (32). Hij woonde samen met zijn ouders en jongere broertje in Indonesië, toen Nederlands-Indië. Onder de Japanse overheersing werd hij als dwangarbeider te werk gesteld op Sumatra en later geïnterneerd in een kamp. Hij overleefde de oorlog, arriveerde in 1946 in Groningen en vertelde op 20 oktober zijn verhaal aan onze leerlingen.

Medewerkers van de Anne Frank Stichting (33 boven) en Amnesty lieten leerlingen tijdens workshops stilstaan bij stereotypen, vooroordelen en discriminatie via hedendaagse en historische voorbeelden.

Niké Wentholt, als promovenda verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen, wist met haar lezing over de val van

Srebrenica in 1995, anderhalf uur lang de aandacht van leerlingen uit vwo 4 en 5 vast te houden (33 onder). Tot slot was er grote variatie aan workshops en activiteiten waar leerlingen hun creativiteit in kwijt konden: mode ontwerpen volgens de smaak van het interbellum (34), kijkdozen inrichten (35), het koken van oorlogsrecepten – waarbij de tulpenbollen in verband met bestrijdingsmiddelen vervangen moesten worden door uien (36) vrijheidsbeelden bouwen van karton (37), fotografie (achtergrond 36-37), gedichten (39, 64-65) en nog veel meer (zoals 36 onder, 37 rechtsonder, 38).

Na het ochtendprogramma begon voor de meeste leerlingen de herfstvakantie. Een afvaardiging van de leerlingen bleef op school en vervulde een belangrijke taak in het middagprogramma door het leggen van de stenen of door een bijdrage te leveren aan de plenaire bijeenkomst (40-49) voorafgaand aan de steenlegging. Er was muziek van het schoolkoor (49), er werd een gedicht voorgedragen (48), het verhaal van David en Simon Turksma werd verteld (44-47) en de heer Roel Oostra werd op het podium geïnterviewd door twee leerlingen uit vwo 4 (42).

Tot slot nog een woord van dank aan alle leerlingen, collega's, gastdocenten, gastsprekers en de werkgroep Stroffelsiennen van Smelne's Erfskip. Dankzij het enthousiasme en de inzet van al deze mensen kijken we terug op een gedenkwaardige dag. ■

Gastlessen en workshops op 20 oktober 2017

Gastlessen

Harry Stinis (1937) – Kind van een verzetsman.
Fred van Vliet (1942) – Ondergedoken kind van in Auschwitz vermoorde Joodse ouders.
Marion de Klijn (1944) – Ondergedoken kind van ouders die dankzij 17 onderduikadressen de oorlog overleefden.
Judith (Jopie) Yntema – Hangjas (1943) – Ondergedoken kind van in Auschwitz vermoorde Joodse ouders.
Mattie van der Meer-van Dijk (1943) – Kind van een verzetsman.
Harm van der Meer (1938) – Kind met oorlogservaringen.
Ton Andringa (1936) – Kind met oorlogservaringen, schrijver van boeken over de oorlog.
Gerard Wortmann (1935) – Kind met oorlogservaringen.
Moritz Tof (1941) – Ondergedoken kind van Joodse ouders die door onder te duiken de oorlog overleefden.
Hélène Petter-Egger (1929) – Ondergedoken Joods kind. *(Zie pagina 31)*
Pauline van der Schrieck (1950) – Kind van een verzetsman.
Henk Jakobs & Josée Jakobs-Mögelin (1938 resp. 1941) – Overlevenden Japanse kampen Nederlands-Indië.
Jeppe Mellema (1926) – Overlevende Japanse kampen Nederlands-Indië. *(Zie pagina 32)*
Joop Lefrandt (1933) – Van 1933 tot 1952 in Nederlands-Indië.
Herman Heikens (1939) – Kind met oorlogservaringen, vader verzetsman. *(Zie pagina 32)*
Max (Marcus) Degen (1942) – Ondergedoken kind van in Sobibor vermoorde Joodse ouders.
Betty Mock-Rijxman (1943) – Ondergedoken kind van in Auschwitz vermoorde Joodse ouders.

Verder gaven medewerkers van deze organisaties gastlessen:

- Amnesty International (8 sprekers).
- Anne Frank Stichting (4 sprekers). *(Zie pagina 33)*

Workshops

Bij de workshops waren deze organisaties en deskundigen betrokken:

- Verzetskrant met de bel
- Vivian Veenstra: theater
- G-Force fashion
- FryskLab – Marieke Opgelder
- Diorama
- Soundscapes
- Improvisatie
- Kunstfilm
- Rap it
- Niké Wentholt – Srebrenica *(Zie pagina 33)*
- Monumenten + Verzetsheld
- Maskerade binnen - en buitenwereld
- Medium is the message
- Pesten
- Oorlogsvoedsel
- Poëzie en beeld

Een van de gastdocenten is **Hélène Petter-Egger**.

Ze is op 21 november 1929 in Amsterdam geboren. Als ze vijf jaar is, verhuist ze met haar vader, moeder en twee broers naar Zandvoort. Vijf jaar later keert ze weer terug, vanwege de scheiding van haar ouders. In september 1941 overlijdt haar moeder. Hélène wordt vanaf dat moment door haar grootouders opgevoed. In het voorjaar van 1942 worden de broers van Hélène opgepakt en uiteindelijk via kamp Westerbork naar het vernietigingskamp Auschwitz gedeporteerd. Beiden worden hier om het leven gebracht. Hélène wordt zelf ook opgepakt en naar de verzamelplaats in Amsterdam, beter bekend als de Hollandsche Schouwburg, overgebracht, maar om onverklaarbare redenen weer vrijgelaten. Daarna duikt ze, tot de bevrijding van Zuid-Nederland op 17 september 1944, op verschillende plaatsen onder. Ze verblijft het langst in Vorstenbosch in Noord-Brabant. Zo blijft ze in leven.

'Opeens dacht ik: ik wil niet doodgaan met een hoofd vol oorlog. Ik ben toen met iemand gaan praten. Dat heeft me zo geholpen dat ik nu mijn verhaal kan vertellen. Daardoor voel ik me beter dan ooit. Soms lijkt het alsof ik opnieuw geboren ben.'

Linksboven: Herman Heikens.
Andere drie foto's op deze pagina: Jeppe Mellema.
Rechter pagina, bovenste twee foto's: Anne Frank Stichting.
Daaronder: Niké Wentholt over Srebrenica.

▼ HAVO 3 bezocht 's morgens Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Oorlog 1945

Elke dag,
werden er onschuldige mensen
uit hun huizen gehaald.

Elke dag,
werden er onschuldige mensen
in de treinen gestopt en naar
concentratiekampen gebracht.

Elke dag,
werden er onschuldige mensen
vergasen in de gaskamers.

Dit willen we nooit meer.

De poort

ik lig te slapen in een droom
in die droom worden we 's nachts opgepakt
en weggevoerd.

eerst worden we in een trein gestopt,
wat je eigenlijk niet eens een trein kunt noemen,
toen we aankwamen
liepen we onder een poort door.

een week later werden we weer
op een trein gezet deze keer nog erger
dan de vorige keer.
het enige wat ik zag in de trein was
dood en wanhoop niet één
gelukkig gezicht.

toen we aankwamen
liepen we onder een poort door waarop stond:
'Arbeit macht frei'
dat was het moment dat ik wakker werd,
en besepte dat ik niet gedroomd had ...

Links: Gerrit Zandbergen, Drachtster Lyceum.
 Linksonder: Tiny Derks, voorzitter Smelne's Erfskip.
 Rechtsonder: Sofia Krol, initiatiefnemer.

De heer Avraham Schabbing, secretaris van het bestuur van de Joodse gemeente in Leeuwarden.

[Spontaan, hoorbaar geëmotioneerd]: 'Ik moet jullie eerlijk bekennen. Ik heb vanmiddag hier rondgelopen, bij de foto's. Ik moet zeggen dat ik heel erg geëmotioneerd geraakt ben. Ik ben zelf een kind van ouders die uit de kampen gekomen zijn. Ik ben nog steeds verstikt. Vooral wat de jeugd hier allemaal gepresteerd heeft. Al dat werk. Ik heb gedacht dat het effect aan het vervagen was en vergeten wordt, het hele gebeuren van de oorlog. Ik ben er niet vrij van, dat lijkt mij vrij logisch. Ik heb het geaccepteerd, heb ermee geleerd te leven. Maar als ik dit meemaak, het komt terug. Maar ik ga wel even verder met wat ik voorbereid heb.' [...]

[...] 'Wij zijn allemaal uniek, zoals we hier zitten, maar in de basis ook niet zo heel erg verschillend, we hebben zo onze dromen en willen het beste voor onze kinderen en kleinkinderen. Ik wil daarom tegen een ieder hier, maar ook vooral tegen alle leerlingen zeggen: Probeer die ander te begrijpen, waarom die anders is en anders doet dan jij, probeer die ander te leren kennen, dan zal blijken dat het juist ook heel mooi is dat we allemaal net een beetje anders zijn.' [...]

Joost de Vries, oud-docent Drachtster Lyceum, besloot zijn presentatie over David en Simon Turksma (zie pagina 44-47) met deze woorden:

'Op veel grafstenen op Joodse begraafplaatsen staat de wens gebeiteld dat 'de ziel van de overledene gebonden moge worden in het Boek van het eeuwige leven'. Dat is ook de wens die wij David en Simon meegeven met het plaatsen van deze stenen.'

Niels Jacobi (links) en David Melching (midden) interviewen Roel Oostra over Doortje Turksma (foto op het grote beeldscherm).

Nooit vergeten...

Op aanraden en met hulp van wijlen Roelof Vermeulen besloot ik onder te duiken, een in die fase van de bezettingsjaren (september 1942) zeer ongewisse onderneming. Niemand, ook mijn ouders niet, mocht daar iets van weten, maar de avond voor ik ging, besloot ik de Turksma's gedag te zeggen. Vader Mozes was al via Westerbork naar het Oosten gedeporteerd. Doortje kende ik van dansschool Vergonet, geloof ik.

Nooit zal ik dat afscheidsbezoek vergeten. De straatverlichting mocht al niet meer branden, de huizen waren allemaal verduisterd en in het donker belde ik op de Stationsweg bij huize Turksma aan. Geen reactie. Langer bellen. Geen reactie. Weer bellen. Toen, na een poosje, ging het kleine raampje in de voordeur op een kiertje open en zag ik het bleke gezicht van moeder Betje. Toen ik binnen was, bleek hoe Doortje en haar moeder waren geschrokken. Want wie belde na achten nog bij hen aan...? Ik vertelde de reden van mijn komst en opperde dat het voor hen misschien ook wel verstandig zou zijn om ...

Maar mevrouw Turksma onderbrak mij en zei dat ze andere mensen niet in gevaar wilde brengen, dat het wel wat mee zou vallen, dat ze van haar man bericht had gekregen dat hij vanuit Westerbork naar het Oosten gestuurd zou worden om daar te werken... en als ze goed zouden werken ook wel goed behandeld zouden worden: *'Dat leauwe jo dochs ek wol, Roel?'* Ik wenste hun het beste en zij deden het mij. Vlak voordat ik wegging haalde mevrouw Turksma nog een zakje met een vijftal gevulde koeken uit de kast en gaf die mij mee; voor onderweg.

De geschiedenis is verder bekend. Na de oorlog wist ik dat de Turksma's Drachten nooit terug zouden zien.

Roel Oostra

Het verhaal van David en Simon

Ik neem jullie mee naar het Drachten van de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Een dorp aan de vaart, aan de tramlijn Veenwouden – Gorredijk, achtduizend inwoners, niet klein en niet groot. Uiteraard met de kerk in het midden en van die kerk loopt een smal, krom straatje naar de Zuiderbuurt, de Kerkstraat [foto ▼, gezicht vanuit de Zuiderbuurt].

Hier was de sigarenwinkel van Kijlstra, daar zou later de bioscoop van Drachten komen. De Kerkstraat (door veel Drachtsters enigszins spottend de *hûnejoep* oftewel de hondensteeg genoemd) was wat je

noemt een volksbuurt. In de kleine huisjes woonden vaak grote gezinnen, de meeste mensen hadden het daar bepaald niet breed. Wel was de saamhorigheid groot: bij problemen, ziekte of andere ellende hielp men elkaar. Iedereen sprak Fries, ook de familie Turksma, wonend op Kerkstraat nr. 3, bestaande uit vader Jacob, moeder Rosette en de kinderen Betsy (1923), David (1925) en Simon (1927).

■ Mollenvellen

Vader Turksma had op nr. 3, dat was het pand direct achter de sigarenwinkel, een handel in oude lompen en metalen en allerhande tweedehandsspullen, maar hij verdiende waarschijnlijk nog het meest met de handel in dierenvellen, en dan vooral mollenvellen. In de wijde omgeving werd er op mollen gejaagd en die werden dan naar Turksma gebracht om daar achter het huis gestroopt, gezouten en gedroogd te worden (foto op pagina 25). Je kreeg 8 centen voor een mol, Turksma verkocht ze dan weer door voor 50 cent per vel. De mollenvellen werden gebruikt bij kledingfabricage en voor vliegtuigstoelen. Maar ook met een dode kat of hond kon je rustig bij Turksma terecht, men keek toen wat anders tegen huisdieren aan dan tegenwoordig. Door het drogen van de dierenvellen hing er vaak wel een behoorlijk penetrante geur rond het huis, maar in de Kerkstraat maakte niemand daar een probleem van.

Zo leefde de familie Turksma vreedzaam tussen de andere bewoners van de Kerkstraat. Er was eigenlijk maar één verschil, de Turksma's waren Joods. Maar dat was voor niemand een probleem, het gezin leefde volledig in harmonie met de niet-Joodse omgeving. Binnenshuis was moeder Rosette de baas: ze hield zich strikt aan de leef- en spijswetten van de

Joodse orthodoxie, die op de buitenwereld vaak zo'n gecompliceerde indruk maken. Op vrijdagavond werd de Sjabbat ingeluid en op zaterdag ging het gezin met de tram naar de sjoel ▼ in Gorredijk.

■ Goede cijfers

De drie kinderen kenden zo een vrij onbezorgde jeugd, waarin de school een belangrijke rol speelde. David en Simon waren goede leerlingen op de lagere school. In die tijd ging je ook naar school op zaterdagochtend. David en Simon deden dat dus niet vanwege de sjabbat, maar die lessen konden ze best missen, ze haalden altijd goede cijfers. Daarom ging David in 1938 naar de Rijks HBS ▼. Dat was

heel wat voor een jongen uit de Kerkstraat, want daar was het de gewoonte dat je na de lagere school naar de ambachtsschool ging of meteen aan het werk bij een baas. Vader en moeder Turksma wilden echter dat hun jongens het verder zouden schoppen dan voddendoer, dus lieten zij ze doorleren, want ook Simon begon in 1940 aan de eerste klas van de HBS.

Op een klassenfoto uit 1938 ▲ zie je David die toen in de eerste klas zat. Niets onderscheidt hem van de anderen, geen van de kinderen op deze foto heeft dan ook maar enig vermoeden van het verschrikkelijke lot dat David boven het hoofd hangt. Want vanaf 1940 naderde het onheil. In mei van dat jaar bezet Nazi-Duitsland Nederland. De nazi's verkondigen een rassenleer waarin de Joden worden beschouwd als een verderfelijke ras dat er op uit is om andere volken en rassen te verzwakken en uiteindelijk de wereldheerschappij te grijpen. Het was rabiante onzin, maar vanaf 1940 werd de nazi-ideologie steeds dwingend aan Nederland opgelegd.

■ Buigen als riet in de storm

De meeste Joodse Nederlanders probeerden zo gewoon mogelijk door te leven, te buigen als riet voor de storm en je dan weer oprichten als die storm voorbij is. Zo ook de familie Turksma. Betsy verloofde zich in 1941 met Noach Mok en trouwde in 1942 met hem, ze gingen wonen in Haarlem. 1942 is ook het jaar dat alle Joden de Jodenster moeten gaan dragen, het brandmerk waaraan ze voor iedereen gemakkelijk zijn te herkennen. In datzelfde jaar mochten David en Simon niet meer naar de Drachtster HBS. De Duitsers wilden geen vermenging meer van Joodse en niet-Joodse kinderen. Ze moesten naar de Joodse school in Leeuwarden. Dat betekende elke dag 's ochtends heen met de tram naar Veenwouden, dan met de trein naar Leeuwarden en aan het eind van de middag weer terug. Een mevrouw uit Burgum heeft als meisje vaak met David en Simon meegereisd in de tram. Zij moest naar de huishoudschool in Leeuwarden. Volgens haar had David een oogje op haar en deed hij zijn best om indruk op haar te maken 'al ha'k nooit in tút hân'. Dit maakt wel duidelijk dat ook in deze moeilijke tijden pubers deden wat pubers altijd doen.

Lang heeft David niet op de Joodse school gezeten want al op 12 november 1942 werd hij opgepakt door de Nederlandse politie en op de trein naar Westerbork gezet. Westerbork, het verzamel- en doorgangskamp van de nazi's |▼|. Al na

ruim een week, op 20 november, ging hij op transport naar Auschwitz. Met honderden anderen werd hij in de veewagens gepropt voor de lange reis naar Polen. Iedereen mocht één koffer met kleren meenemen, want er is hun verteld dat ze daar aan het werk gezet zullen worden.

■ Arbeit macht frei

Ook David is onder deze poort met de cynische woorden *Arbeit macht frei* het kamp binnengegaan |▼|. Hij werd er inder-

daad enige maanden als dwangarbeider aan het werk gezet, want Auschwitz had voor de nazi's ook een economisch doel. Maar toen hij uitgeput raakte door het zware werk en het onmenselijke regime en niet veel nut meer had voor de SS, restte hem, met talloze anderen, slechts de gaskamer. In hun administratie hielden de nazi's het allemaal nauwkeurig bij: op 28 februari 1943 werd David Julius Turksma uit Drachten, oud 17 jaar, vermoord. Een graf is hem niet gegeven, wellicht zit zijn koffer nog in de enorme stapels koffers die je nog in de depots van Auschwitz kunt bekijken. En ongetwijfeld zit zijn bril hiertussen. Immers, als onderdeel van de industriële genocide werd door de Duitsers alles bewaard wat van nut kon zijn voor de oorlogseconomie.

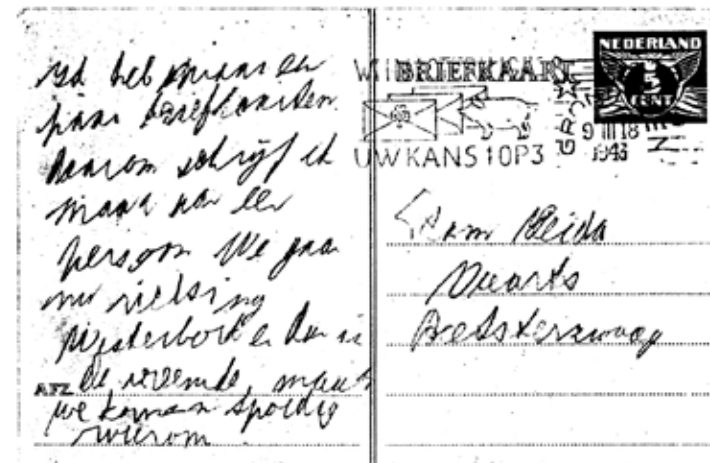

Ondertussen werden aan Simon |▲, foto eind 1942| en zijn ouders diverse keren onderduikplekken aangeboden, maar die hebben ze steeds geweigerd. Ze wilden andere mensen niet tot

last zijn, ze wilden bij elkaar blijven en hoopten in Duitsland met David te worden verenigd. En ze gingen toch werken in Duitsland en werken, dat konden ze goed... Met de kennis van nu zou je het naïef kunnen noemen, maar het lot dat hun wachtte ging toen natuurlijk vrijwel ieders voorstellingsvermogen te boven.

■ Loyaal

In maart 1943 werden ze door landwachters van huis gehaald om naar het tramstation gebracht te worden. Simon heeft nog een briefkaart geschreven in de trein naar Groningen en uit het raam gegooid |▼|. Deze is gevonden en doorgestuurd naar de familie Heida in Beetsterzwaag. Jan Heida was Simons beste vriend. Deze tekst stond erop: *Beste fam. Even groeten. Ik schrijf slecht. Nu wordt het beter, halte Buitenpost. We zijn vol goede moed. Hou jullie je goed want nog eventjes dan is de ellende over. Veel groeten en een stevige handdruk van Simon. Ik heb maar een paar briefkaarten. Daarom schrijf ik maar aan één persoon. We gaan nu richting Westerbork en dan in de vreemde, maar we komen spoedig weerom...*

Ze kwamen dus niet weerom. Op 11 mei 1943 gingen ze in Westerbork op transport naar Sobibor. Sobibor (op de grens van Polen en Wit-Rusland) was uitsluitend een vernietigingskamp. Bijna iedereen die daar aankwam na een helletocht van drie dagen ging meteen de gaskamers in. Zo ook Simon en zijn ouders. Op 14 mei werden ze samen met nog 1443 andere Nederlandse Joden vermoord.

■ Volledig uitgewist

Van Sobibor is niets meer over. Aan het einde van de oorlog hebben de Duitsers de sporen van hun misdaden zoveel mogelijk uitgewist. De as van de slachtoffers is over grote oppervlakten verspreid. Zo is binnen een paar maanden een Drachtster gezin volledig uitgewist. Volmaakt onschuldige slachtoffers van een perverse ideologie en een misdadig systeem. Graven waren hen niet gegund, wat als aandenken van hen en de andere omgekomen Drachtster Joden rest is sinds 2001 het Joods monument hier vlakbij in het Van Haersmaparkje: 14 zuilen van verschillende lengtes, van boven ruw afgeknot, als symbool van hun ruw afgebroken levens. De Kerkstraat buurt is begin jaren zestig afgebroken. De kale, kille steeg die ervan is overgebleven lijkt haast ook een symbool voor de tragische gang die de familie Turksma heeft moeten maken. Verder herinnert er niets meer aan dit drama. Gelukkig liggen daar nu vijf *Stolpersteine/Stroffelstiennen*, die de voorbijgangers zullen laten struikelen, eerst met hun voeten, dan met hun hoofd en dan met hun hart. Al lezend zullen ze buigen voor deze slachtoffers, waaronder David en Simon. Zij kwamen nooit meer terug op de Drachtster HBS, hun banken bleven leeg.

Op veel grafstenen op Joodse begraafplaatsen staat de wens gebeiteld dat 'de ziel van de overledene gebonden moge worden in het Boek van het eeuwige leven'. Dat is ook de wens die wij David en Simon meegeven met het plaatsen van deze stenen. ■

*De klas was rustig, ernstig werd gewerkt
Aan algebra vol plussen en vol minnen
En in de verte klonk de torenklok der kerk,
De deur sloeg open en zij kwamen binnen.*

*Wij keken op: wat kwamen zij ons storen?
Zij spraken niet en bleven staan voor 't bord.
De leraar, achterin, kwam strak naar voren
en hief zijn arm, haast onwaarneembaar kort.*

*Zij wezen naar de derde bank in 't midden,
Een onverbiddelijk en onontkombaar wijzen.
'Mijn God' klonk fluisterend, het was als bidden.
En één van ons zei binnensmonds toen 'Scheisse'.*

*Voorzichtig stond hij op, pakte zijn tas.
Ging rustig met de mannen mee naar buiten.
Een onaards zwijgen heerste verder in de klas,
De stilte leek ons allen in te sluiten.*

*Wij zaten daar, wij keken en wij zwegen,
Hij en zijn broer, hun laatste reis was toen.
Zij reisden langs onmetelijke wegen,
Zij waren twee, slechts twee, uit zes miljoen.*

Jildou Jacobi leest het gedicht van Nel Heikens ter nagedachtenis aan David en Simon Turksma. Het gedicht is niet overeenkomstig de werkelijkheid. Het gezin Turksma werd vanaf huis gehaald. De weergave moet dus gezien worden als dichterlijke vrijheid.

De zangeressen Bettine van der Ploeg, Eline Sikkema en Anne-Maartje Leurink (van links naar rechts) verzorgden met toetsenist Bert Noordenbos drie muzikale intermezzi:
I walked across an empty land (Keane)
Yesterday (The Beatles)
You must think that I'm stupid (Samuel Smith).

Onderweg. Via Torenstraat, Noordkade naar de Kerkstraat, waar de vijf Stroffelstiennen voor het gezin Jacob Turksma gelegd zullen worden en het herinneringspaneel onthuld zal worden (zie de volgende zeven pagina's).

Stroffelstiennen gezin
Jacob Turksma – Kerkstraat 3

שידוך

אָבר הַמָּשׁ שְׂדָקְתִּיו לַדָּגְתִּי

וְנִמְאָ וְהִמָּאָו, בִּיקָק וּמִזְבוֹ אֶלְגָּעַב לְאֶרֶשׁי תִּיב לְכָד יִיחָבוּ וּכְיִמְיָבוּ וּכְיִיחָב הַתּוֹכְלָמ, רִילְמִיו הַתּוֹעֵרֶכ אָרֶב יָד אֶמְלָעַב

אִי־מִלַּע יִמְלָעְלוּ סִלְעַל, כִּרְכֵּבִי אָבֶר הַמָּשׁ אֶרֶי

אוֹה, רִירָב. אֶשְׂדָּקֵד הַמָּשׁ לְלִהְתִּיו הַלְעֵתִיו כְּדִהְתִּיו אֲשַׁנְתִּיו מִמּוֹרְתִיו רֶאֱפִתִיו חִבְתִּישׁוֹ, כִּרְכֵּבְתִּי

וְנִמְאָ וְהִמָּאָו. אֶמְלָעַב וְרִימָאֵד אֶתְמַחֲנוּ אֶתְחַבֵּשֶׁת אֶתְרִישׁוֹ אֶתְכָרֵב לֵכ וּמִ אֶלְעַל

וְנִמְאָ וְהִמָּאָו. לְאֶרֶשׁי לֵכ לַעֲוֹ וְנִילַע סִיִּחוֹ אִי־מָשׁ וּמִ אָבֶר אֶמְלָשׁ אֶרֶי

וְנִמְאָ וְהִמָּאָן לְאֶרֶשׁי לֵכ לַעֲוֹ וְנִילַע סוֹלֶשׁ הַשְּׁעִי אוֹה וּיְמּוֹרְמָב סוֹלֶשׁ הַשְּׁוֹעַ

*Moge zijn grote naam verheven en geheilgd worden
in de wereld die hij geschapen heeft naar zijn wil.
Moge zijn koninkrijk erkend worden in uw leven en in uw dagen
en in het leven van het gehele huis van Israël,
weldra en spoedig.
Zegt nu: Amen*

*Moge zijn grote naam gezegend zijn nu en voor altijd.
Gezegend, geprezen, gevierd, en hoog en hoger steeds verheven
Verheerlijkt, gehuldigd en bejubeld worde de naam van de Heilige,
gezegend zij hij
hoog boven iedere zegening, elk lied,
lofen troost die op de wereld gezegd wordt.
Zegt nu: Amen*

*Moge er veel vrede uit de hemel komen en leven!
Over ons en over heel Israël.
Zegt nu: Amen*

*Hij die vrede maakt in zijn hoge sferen,
zal ook vrede maken voor ons en voor geheel Israël
Zegt nu: Amen*

Avraham Schabbing spreekt
het Kaddisj-gebed uit.

Anna Schreuder leest het gedicht
Verzet begint niet met grote woorden
van Remco Campert.

Verzet begint niet met grote woorden

*Verzet begint niet met grote woorden
maar met kleine daden
zoals storm met zacht geritsel in de tuin
of de kat die de kolder in zijn kop krijgt*

*zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud*

*zoals een vuurzee
met dezelfde lucifer
die een sigaret aansteekt*

*zoals liefde met een blik
een aanraking iets dat je opvalt in een stem*

*jezelf een vraag stellen
daarmee begint verzet*

en dan die vraag aan een ander stellen

Het leggen van de vijf
Stroffelstiennen. De vierde
en vijfde steen zijn voor
David en Simon.

Burgemeester Tom van Mourik onthult het herinneringspaneel in de Kerkstraat.

Het gezin Mozes Turksma

■ **Mozes en Betje**

Mozes – de oudste zoon van David (pagina 24) – trouwde op 19 juni 1920 met Betje Benninga (1885). In 1921 werd hun enige kind geboren: dochter Dora Jacoba, roepnaam Door(tje). Ze woonden op Moleneind NZ 69.

Turksma. Zij heeft heel veel betekend voor *ús mem*, die in die tijd ernstig ziek was. Doortje was een leeftijd- en klasgenoot van mij. We zaten op de lagere school aan de Bopperein, tegenover het toenmalige Earmhûs. [...]’ Na het overlijden van zijn ouders vertrok Sytsema begin 1937 uit Drachten. Rond diezelfde tijd verhuisden Mozes en Betje Turksma met dochter Doortje naar Stationsweg 113 (nu 115).

■ **Doortje**

Op een artikel in de *Leeuwarder Courant* van 12 november 1979 reageerde mevrouw Dorenbos uit Leeuwarden met deze

Een vroegere buurjongen, Gerard Sytsema (1921), schreef ons over het gezin: ‘[...] Mijn geboortehuis stond aan het Moleneind, even voorbij het toenmalige gemeentehuis, recht tegenover de tabaksfabriek van Comello. Mijn ouders hadden daar een timmer-/aannemersbedrijf. Het was een dubbel woonhuis. [...] De andere helft ervan is een aantal jaren bewoond door de familie Turksma, vader, moeder en dochter Doortje. Dat was, meen ik, in de dertiger jaren. Wij hadden aan de familie Turksma fijne burens, zeer behulpzaam, in het bijzonder mevrouw

foto van Doortje. Ze schreef erbij: ‘Ik heb Door leren kennen in 1938 op de K. en O.-cursus in Drachten en we waren tot haar deportatie de beste vriendinnen. Ik zal Door en haar ouders nooit vergeten. Bijgaande foto is een van de laatste, zo niet de laatste die van haar gemaakt is. Ik heb hem zelf genomen, voor het huis aan de Stationsweg waar ze toen met haar ouders woonde. Het was voorjaar 1941.’ ■ (Op pagina 42 vertelt Roel Oostra het verhaal van zijn afscheid in 1942 van het gezin Turksma van de Stationsweg.)

Stroffelstiennen gezin Mozes Turksma – Stationsweg 113 (nu 115)

De steen

*Ik heb een steen verlegd,
in een rivier op aarde.
Het water gaat er anders dan voorheen.
De stroom van een rivier, hou je niet tegen
het water vindt er altijd een weg omheen.
Misschien eens gevuld, door sneeuw en regen,
neemt de rivier m'n kiezel met zich mee.
Om hem, dan glad, en rond gesleten,
te laten rusten in de luwte van de zee.*

*Ik heb een steen verlegd,
in een rivier op aarde.
Nu weet ik dat ik nooit zal zijn vergeten.
Ik leverde bewijs van mijn bestaan.
Omdat, door het verleggen van die ene steen,
de stroom nooit meer dezelfde weg zal gaan.*

*Ik heb een steen verlegd,
in een rivier op aarde.
Nu weet ik dat ik nooit zal zijn vergeten.*

Anke Tibbesma leest *De steen*,
een songtekst van Bram Vermeulen.

Twée Joodse gezinnen Van Leer in Drachten

■ Mozes van Leer

Mozes van Leer (1889-1975) is de zoon van Leman van Leer (geboren in Gorredijk) en Vrougje Roos (geboren in Staphorst). Mozes' ouders woonden in de Kerkstraat. Mozes trouwt met de niet-Joodse boerendochter Durkje Reitsma (1896-1975) uit Boornbergum. De eerste vijftien jaar van hun huwelijk wonen ze in een steeg aan de Noorderdwarsvaart naast de scheepswerf. Hier worden hun twee kinderen geboren: Leman (Leo, 1919-1986) en Taapke (1922-2009). Daarna wonen ze in de Keuningsbuurt en vervolgens vertrekken ze naar de Oudeweg 11, (schuin) tegenover café Marktzicht en garage Lammers. Hier wordt ook de veemarkt gehouden waar Mozes handelaar is in kleinvee, vooral kalveren en konijnen, maar ook schapen en geiten. Ook is hij opkoper van oude metalen, lompen, voden en vellen van mollen en bunzings. Hij handelt samen met zijn broer Jacob van Leer, die op de Noordkade woont. Volgens verhalen van de kleinkinderen, die ze hebben gehoord van hun tante Taapke, moet Mozes, hoewel hij getrouwd is met een niet-Joodse vrouw, zich in 1943 melden bij de gevangenis in Leeuwarden. Dit wordt bevestigd met een document uit Westerbork, afkomstig uit de nalatenschap van Taapke van Leer. Hieruit blijkt dat Mozes zijn spullen moest afgeven. Veel mensen in Drachten, die hem kennen en met de tram zien gaan, zeggen tegen elkaar: 'Ek dy goeie Mosie moat fuort'. Er is gelukkig een fout gemaakt, de volgende dag is hij weer thuis. Mozes duikt direct onder, eerst noordelijk van Leeuwarden.

Het gezin van Mozes van Leer op een foto die waarschijnlijk in 1942 is gemaakt. Van links naar rechts: vader Mozes; dochter Taapke; zoon Leman en moeder Durkje. Vader Mozes moest als Jood een Davidsster dragen, de kinderen waren Mischlinge.

Hij zit vervolgens ondergedoken bij de familie Mud in Drachten aan het Moleneind, in Drachtstercompagnie, Tzum, Veenwouden, dichterbij huis op het Selmien en tenslotte bij Rikus Zwaagstra op zolder in de Keuningsbuurt in Drachten. De kleinkinderen vertellen dat de Duitsers hebben geprobeerd om Mozes te dwingen om van zijn niet-Joodse vrouw te scheiden. Volgens de kleinkinderen heeft hun grootvader de oorlog ternauwernood overleefd omdat hij tijdens een inval op een onderduikadres op kraamvisite was bij zijn dochter Taapke, die bevallen was van een dochttertje, dat helaas maar elf weken heeft geleefd.

In het begin van de oorlog is Leman van Leer, de zoon van Mozes en de broer van Taapke, 21 jaar. Ook hij moet onderduiken omdat hij opgepakt kan worden om te werk te worden gesteld in Duitsland. Leman woont op de Keuningsbuurt 10, waar hij zich bij onraad schuilhoudt in het kippenhok. Door een zelfgemaakte verklikker kan hij steeds tijdig verdwijnen. Leman sluit zich aan bij het verzet. Zijn naam staat op de lijst op pagina 18, als lid van gevechtsgroep III (nr. 28, linksonder). Zijn kinderen herinneren zich dat hij ooit heeft verteld over een (schiet-)incident met Duitsers op het tramstation in Drachten-Noord. Op de een of andere manier is hij daarbij in bezit gekomen van een *Verwundetenabzeichen* (gewondeninsigne) van een van de Duitse manschappen. Mozes van Leer heeft de oorlog overleefd. Maar zijn directe familie – vier zussen en twee broers – zijn door het naziregime vermoord en bovendien ook nog twintig andere familieleden.

■ Veronica Esje van Leer-Zwarts

Veronica Esje van Leer-Zwarts (1900-1942) woonde met haar drie zwakbegaafde kinderen (Vrougje, 1926, Mozes, 1927 en Dina, 1932) op de Noordkade 106. Zij is de weduwe van Jacob van Leer, die op 45-jarige leeftijd in 1939 is overleden. Jacob is koopman en sigarenringer. Hij is de broer van Mozes van Leer (1889-1975) en van Rachel van Leer (1890-1942). Rachel van

Leer was getrouwd met Philip Zwarts (1892-1943), de broer van Veronica Esje Zwarts.

De familie Zwarts komt oorspronkelijk uit Raalte, maar een deel van de familie gaat wonen in Meppel. Veronica's hele familie – moeder, zes broers en twee zussen – is vermoord in Auschwitz. Veronica is samen met Vrougje en Dina in november 1942 vermoord, Mozes drie maanden later.

Van de weduwe Veronica is maar weinig bekend (er is geen familie meer). Ze zet de handel van haar man Jacob op de Noordkade 106 voort, maar het zal vast tijdens de eerste oorlogsjaren als weduwe met drie zorgbehoevende kinderen niet gemakkelijk zijn geweest. In het Fries Museum wordt melding gemaakt van haar opvatting dat ze niet wilde onderduiken om niet tot last te willen zijn. Ook is er nog een inventarislijst van haar inboedel in het gemeentearchief.

■ Taapke van Leer

Uit de nalatenschap van Taapke van Leer, die ze na haar overlijden in 2009 aan kamp Westerbork heeft geschonken, blijkt dat de familie Van Leer in de oorlog geregeld naar de familieleden in het kamp schrijft en dat ze pakketjes naar hen opsturen. Haar tante Veronica Esje komt ook in de briefkaarten voor. Ook ontvangen ze indringende briefkaarten van hen terug uit Westerbork. Uit de verschillende briefkaarten blijkt dat de familieband hecht was. De familie Van Leer is gerelateerd aan de families Van Gelder, Roos en Zwarts uit Meppel, waar in totaal 250 Joden zijn uitgemoord en waar na de oorlog om die reden 80 huizen leeg stonden. Uit de briefkaartenwisseling blijkt ook dat ze contacten onderhouden met de andere drie Joodse families uit Drachten, waaronder de Turksma's aan de Kerkstraat. De gevelsteen van het inmiddels afgebroken huis van de Turksma's heeft Taapke nagelaten aan het kamp Westerbork.

Een oudere halfzuster van Mozes, Froukje (voor de oorlog overleden) was getrouwd met Izak Turksma uit Drachten. Zij hadden een winkel op de Noordkade. Haar zoon Jacob Izak is wethouder geweest in Leeuwarden en oprichter van de veehandelarenorganisatie. In de briefkaarten van Taapke komt

ook voorbij dat Hinderika Zilverberg op transport is gesteld. Rachel van Leer, Taapkes tante, schreef op 13 juli 1942 nog een briefkaart. 'Het is te hopen dat alles nog eens weer goed komt. Het is voor ons allen een moeilijke tijd. Hebben jullie al weer wat gehoord, we weten hier ook nog niets, die spanning is soms niet om vol te houden. Ik was vanmiddag de stad in. Philip moet nog wat ondergoed hebben, maar er is niets meer te krijgen. Het is een treurige boel hoor. Ik heb nu geen zin meer. Alles is me op het moment te veel.' Een week later moest Philip vertrekken naar werkkamp Orvelte en bleef zij alleen met haar twee dochters achter. In datzelfde jaar worden ze allen in Auschwitz vermoord.

■ April 1945 en daarna

Na de oorlog kwam Mozes van Leer weer tevoorschijn. Hij was erg schuw en bang geworden, hij kon niet geloven dat hij vrij was. De hele Keuningsbuurt liep uit. Hij ontving bloemen en een grote taart. Jaap de Vries uit de Keuningsbuurt nam hem op de schouders en droeg hem door de Oudeweg en de Noorderbuurt.

Taapke van Leer, de dochter van Mozes, was getrouwd met Wybren van der Veen. Na de oorlog hadden ze lange tijd een patatkraam op de hoek van de Oudeweg, schuin tegenover café Marktzicht. Haar broer Leman (1919-1986) was getrouwd met Grietje van der Meer (1922-1989). Zij hebben vier zoons gekregen (Max, Jan, Durk-Tijdze en Leo) en een dochter (Grietje).

In 1951 kocht Leman het logement *Das Deutsche Wirthaus* in de Kerkstraat en maakte er een café van. Nu heeft het een adres op het Raadhuisplein en de naam *Café het Raadhuis*. Maar lange tijd, tot begin deze eeuw, heeft de familie het onder de naam *café Van Leer* gerund. ■

Café Van Leer in de Kerkstraat.

Stroffelstiennen gezin Veronica van Leer-Zwarts Noordkade 106

Greep van angst

Waarom oorlog,
waarom doden,
wat is goed,
wat is kwaad,

Iedereen is bang,
om slachtoffer te zijn
Iedereen is bang,
om zelf gevaar te lopen

Niet alleen toen
ook hier en nu

Gelukkig zijn er mensen
die denken aan een ander
die vechten voor vrede
Die zichzelf opofferen voor verandering

De slachtoffers
en alle mensen die zichzelf hebben opgeofferd
die gaan in twee minuten door het hoofd van velen.

DE GRIJZE TIJD

DE GRIJZE FOTO, IN DE GRIJZE TIJD
MET AL DIE PIJN IN MIJN LIJF
SCHRIJF IK DIT GEDICHT ONDER SCHOOLTIJD

DE GRIJZE FOTO, MET ZWART EN WIT
IN DIE KLEURLOZE TIJD ZONDER VRIJHEID
NU LEVEN WE IN VRIJHEID MET KLEUR
VOOR KLEURRIJKE FOTO'S EN HERINNERINGEN
ZONDER APARTHEID

DE GRIJZE FOTO, ALLES IS BEKEND
ALLES STAAT IN BOEKEN EN OP FOTO'S
MAAR HET ENIGE WAT MIJN NIET KAN VOELEN
IS DE PIJN EN WOEDE VAN TOEN

De zes gedichten voor de slachtoffers van het gezin Van Leer zijn geschreven en gelezen door:
Amarens Louwsma – *Het meisje*
Britt Onsman – *Duister*
Minke Bijzitter – *Oorlog*
Pien Malewicz – *morgen*
Noa Tilkema – *Greep van angst*
Astrid Gosliga – *De grijze tijd*

In deze volgorde staan de zes dichters ook op de foto rechtsboven – van links naar rechts gezien.

morgen

vandaag is nog geen morgen
vandaag is nog vandaag
ik wil zo graag naar morgen
ik wil niet meer vandaag
vandaag ben ik angstig
voor de Duitsers en de oorlog
voor morgen heb ik iets meer hoop en ietsje minder zorgen
elke dag is weer een stapje dichtbij de fakkel en de witte duif
dan pakken we het leven weer op en beginnen we op nieuw

Mozes van Leer (1919-1942) - de kleinste zoon van het gezin - trouwt in 1940 met Beate van der Meer. Het paar heeft twee kinderen: Lieveke (1941) en Jeroen (1942). De familie wordt in 1942 deporteer naar Auschwitz.

Duister is overtuigd van de noodzaak van de strijd tegen de Duitsers. Ze is een van de weinige Joden die in Nederland blijft wonen.

In de oorlog wordt hij knipt in 1941 een veld met een veld dat bekend staat als de 'Duister'.

Het meisje

Een ster een verschil,
Niemand die met je spelen wil.

alleen

Een hoopje as,
van iemand die ooit zo zorgzaam was.

Vrede lijkt het verleden.

hoop, liefde, leven
Als alleen dat in de wereld was
gebleven.

Duister

Duisternis waar maar geen einde aan lijkt te komen,
enig licht zijn vlammen die knagen aan de huizen.
Schimmen die klimmen uit duisternis,
lijken je mee te willen trekken naar hun duistere wereld.
Maar je toont verzet,
net als toen.
En je beseft,
dat je nog een lange weg te gaan hebt voor je weer licht zal zien.

Duister

Duisternis waar maar geen einde aan lijkt te komen,
enig licht zijn vlammen die knagen aan de huizen.
Schimmen die klimmen uit duisternis,
lijken je mee te willen trekken naar hun duistere wereld.
Maar je toont verzet,
net als toen.
En je beseft,
dat je nog een lange weg te gaan hebt voor je weer licht zal zien.

oorlog

Kristallen stromen over het ruwe oppervlak.
jaren geleden,
toch zo dichtbij.
Gevochten voor het vaderland.
Roem en eer, maar toch zo alleen.

Het grote gat,
een lichtpuntje,
hopend op anderen om hem te vergezellen,
tot het einde.

Het leven en het sterven,
het lijden en de vreugde,
de blaren aan de kapot gelopen voeten
en de jasmijn achter mijn tuin,
de vervolgingen,
de ontelbare zinloze wreedheden,
alles en alles,
het is in me als één krachtig geheel
en ik aanvaard alles als één geheel
en ik begin steeds beter te begrijpen,
zomaar voor mezelf,
zonder dat ik het nog aan iemand
zou kunnen uitleggen,
hoe alles in elkaar zit.
Ik zou lang willen leven,
om het alles toch nog eens te kunnen uitleggen
en als me dat niet vergund is,
welnu,
dan zal een ander het doen
en dan zal een ander mijn leven verder leven,
daar
waar het mijne is afgebroken
en daarom moet ik het zo goed
en zo volledig
en zo overtuigd mogelijk
leven tot de laatste ademtocht,
zodat diegene die na mij komt
niet helemaal opnieuw hoeft te beginnen
en het niet meer zo moeilijk heeft.

Leonie van Leer, achterkleindochter van Mozes van Leer (zie pagina 62) leest de tekst links die Etty Hillesum (1914-1943) op 3 juli 1942 in haar dagboek schreef.

Jan van Leer

Durk-Tijdze van Leer

Leo van Leer

Grietje van Leer

Zachor, 'al tisjkach

Het is een veelzeggend en schrijnend document, de op 12 november 1942 door burgemeester Hopperus Buma aan de Staatsraad in Leeuwarden geschreven brief. In ambtelijke taal legt hij zakelijk het vreselijke lot van acht medeburgers 'van Joodschen bloede' vast. Ze zijn 's avonds laat opgepakt en vervolgens 's morgens vroeg uitgeleverd aan de Sicherheitspolizei in Leeuwarden. Alsof de actie het daglicht niet kon verdragen. Trouwens, dat wás ook zo. En, natuurlijk, bovendien wel zo eenvoudig, buiten het zicht van – misschien wel protesterende – dorpsgenoten.

De namen in de brief herkennen we van eerdere pagina's: De gezinnen Mozes Turksma, David Turksma, Van Leer en Silberberg.

De burgemeester brengt verslag uit

GEMEENTE-POLITIE SMALLINGERLAND

VOLGNr.

KLASSE.Nr. -1.755.

ONDERWERP:

Irrestatie van Joden.

DRACHTEN, DEN 12 November 1942

TELEF. Nr. 218.

NA AUTOMATISERING 2200.

WORDT VERZOCHT DATUM EN NUMMER
DEES BIJ DE BEANTWOORDING ST AAN-
HALING NAUWKEURIG TE VERKELEN.

BIJLAGE

Hierbij heb ik de eer UHoogEdelGestrange be-
leefd te berichten, dat in den avond van Woensdag 11 Novem-
ber 1942, te 22.00 uur, zulks naar aanleiding van een door
mij van den Heer Procureur-Generaal, Fgd. Gew. Directeur van
Politie te Leeuwarden ontvangen telegram, op last van de Si-
cherheitspolizei te Leeuwarden zijn aangehouden de navolgen-
de personen van Joodschen bloede:

1. DAVID JULIUS TURKSMA, geboren te Drachten, 19 Mei 1925
zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Kerkstraat No. 3.
2. DORA JACOB A TURKSMA, geboren te Drachten, 20 April
1921, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Stationsweg
No. 113.
3. ANNA ZILVERBERG, geboren 5 Maart 1921 te Garijp, zon-
der beroep, wonende te DRACHTEN, Beter Wonen No. 19.
4. SAARTJE ZILVERBERG, geboren te Leeuwarden op 19 Novem-
ber 1926, zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Beter
Wonen No. 19.
5. VERONICA ESJE ZWARTS, geboren te Raalte op 5 Augustus
1900, zonder beroep, weduwe van J. van Leer, wonende
te DRACHTEN, Noordkade 106.
6. MOZES VAN LEER, geboren op 20 Augustus 1927 te Drach-
ten, sigarenringer, wonende te DRACHTEN, Noordkade
No. 106.
7. DINA VAN LEER, geboren te Drachten, 9 Juni 1932, zon-
der beroep, wonende te DRACHTEN, Noordkade No. 106.
8. VROUGJE VAN LEER, geboren te Drachten, 8 November 1928
zonder beroep, wonende te DRACHTEN, Noordkade No. 106.

Bedoelde personen zijn hedenmorgen, Donderdag 12 No-
vember 1942 te 5.50 uur overgebracht naar Leeuwarden en ter
beschikking gesteld van de Sicherheitspolizei voornoemd.

De Burgemeester van Smallingerland,

AAN den Heer Staatsraad i.b.d.
Commissaris der Provincie FRIESLAND
te
L E E U W A R D E N .

In Drachten bleef slechts één Joods gezin (echtpaar, drie kinde-
ren) gespaard, dat van gemeentesecretaris Sander Israëls, Burge-
meester Wuiteweg 67. Weliswaar raakten ze, net als de andere Joodse burgers, in juni 1942 hun fietsen ('3 heeren-
rijwielen en 1 tandem') kwijt, maar niet hun leven: ze overleefden concentratiekamp The-
resienstadt.

Het Hebreeuwse Za-
chor, 'al tisjkach – ge-
denk, en vergeet niet
– is een oproep aan ons.
Om iets van die oproep
tastbaar, zichtbaar in
te vullen, plaatsten we
Stroffelstiennen. Het
is, zeker in deze tijd,
misschien niet meer
dan een druppel op
een gloeiende plaat.
Maar toch, en juist in
deze tijd, zouden veel
van zulke druppels een
stroom, een beweging
ten goede op gang kun-
nen brengen. ■

Bloemen Beter Wonen 19 en Van Haersmapark

Foto's boven: Op de terugweg van de Noordkade legt Sofia Krol voor Beter Wonen 19 bloemen bij de drie Stroffelstien-
nen voor Hinderika, Anna en Sara Silberberg. Op de terugweg van de Stationsweg legt Marieke van Stempvoort bloemen bij het Joods

Monument in het Van Haersma-park. Gerrit Zandbergen doet dat bij het monument voor de zeven slachtoffers uit de Roma-familie Mirosh. Op de onderste foto zijn de twee monumenten bij dit eerbetoon vastgelegd.

Bloemen in Auschwitz

2016. Bloemen bij het eindpunt van de spoorlijn naar Auschwitz II (Auschwitz-Birkenau). Het betekende ook het eindpunt van het leven van meer dan een miljoen Joden. Onder hen zeven van de vijftien slachtoffers die we met de Stroffelstiennen gedenken: Veronica van Leer-Zwarts en haar dochters Vrougie en Dina; Mozes Turksma en zijn dochter Doortje; Anna en Sara Silberberg. Ze kwamen door de

poort op de achtergrond binnenrijden en werden na het uitstappen geselecteerd voor de gang naar de gaskamer. De twee jongens David Turksma en Mozes van Leer zijn in Auschwitz I of ook hier vergast. In vernietigingskamp Sobibor zijn zes Joodse Drachtsters vermoord: Jacob en Rosette Turksma en hun kinderen Betsie en Simon; Betje Turksma-Benninga; Hinderika Silberberg-Mozes.

Afsluiting

Bewustwording en herdenking. Dat zijn de kernwoorden van het project Stroffelstiennen. Als werkgroep stond ons voor ogen om mensen, en zeker jongeren, er bewust(er) van maken dat de onderliggende problematiek van de Holocaust nog steeds actueel is, voor vele groepen mensen. Het betekent aandacht vragen voor een groot vraagstuk in onze tijd, het vraagstuk van de diversiteit.

Even belangrijk is herdenken. De Stroffelstiennen vormen een bijdrage aan het in ere en in herinnering houden van de omgekomen Joodse families uit Drachten. Het is een onderwerp in een historische context en sluit om die reden goed aan bij de doelstelling van Smelne's Erfskip.

■ Historie Joden in Friesland

In de *Gids van Joods erfgoed in Nederland* van Jan Stoutenbeek en Paul Vigeveno staat vermeld dat Israël Kistemaker als eerste Jood in het Noorden in 1539 in Franeker werd geregistreerd. In deze stad had de katholieke Latijnse school in 1585 plaats gemaakt voor een calvinistische universiteit. Calvijn wilde dat de Bijbel toegankelijk werd voor gewone mensen. Joodse geleerden uit

Zuid-Europa werden aangetrokken om de hoogleraren van Franeker bij te staan, omdat voor de studie van het Oude Testament kennis van het Hebreeuws noodzakelijk was. Er zijn dus al tenminste vijfhonderd jaar Joden in Friesland, die helemaal zijn opgegaan in onze samenleving. Ze spraken vaak Fries en sommigen kregen zelfs een Friese achternaam.

Het waren overigens niet allemaal geleerden, die naar Friesland kwamen. Een paar eeuwen later kwamen er ook Joodse rondtrekkende handelaren of venters uit Duitsland of Amsterdam. De gewone beroepen waren in die tijd meestal niet toegankelijk voor Joden. Een opmerkelijk aantal was slager of handelaar in vee en huiden. Deze handel speelde zich grotendeels af buiten de gilden en was dus wel toegankelijk voor Joden, die met hun (gedwongen) geschiedenis van handel, maar ook van rituele slacht over de nodige kennis en relaties beschikten.

Het hoogtepunt van de Joodse aanwezigheid in het noorden lag rond 1880, er woonden toen 1.200 Joden in Leeuwarden. Niemand had gedacht en zeker de Joden zelf niet – ze voelden zich al zo lang veilig in ons land –

dat het zo zou aflopen tot uiteindelijk de dood van in totaal tenminste 101.000 Joden in Nederland. Voor Friesland betekende dit dat er van de 800 Joden ongeveer 650 Joden het niet hebben overleefd (dr. J.J. Huizinga, *Friesland en de Tweede Wereldoorlog*, 1996). Overigens vermeldt Huizinga in zijn studie ook dat relatief veel van de Joden in Nederland, die wilden onderduiken, onderdak kregen in Friesland (ongeveer 3.000 Joden) en daardoor de oorlog hebben kunnen overleven. Eén van die 3.000 onderduikers was de kleine Hennie Silberberg (pagina 10-12).

Het is bijna onvoorstelbaar dat het in feite nog geen vijfenzeventig jaar geleden is gebeurd.

■ Waakzaam zijn

In 1933 wordt, als Hitler in Duitsland aan de macht komt, de eerste anti-Joodse maatregel genomen, die uiteindelijk uitmondt in het uitmoorden van zes miljoen Joden. Wij hebben dit project juist ook gestart om duidelijk te maken dat er opnieuw in Europa moeite is met diversiteit en dat sommige politici weer dezelfde populistische taal gebruiken als in de jaren dertig van de vorige eeuw. Er is opnieuw sprake van de verheerlijking van een (ogenschijnlijk) homogene samenleving, die in strijd is met de Universele verklaring van de rechten van de mens en met de grondrechten van de Europese Unie.

Er is bijvoorbeeld naast antisemitisme ook sprake van toenemende islamofobie. Opperrabbin Binyomin Jacobs heeft onlangs het volgende aangegeven: 'Zolang er nog vijandschap bestaat en actief haat wordt gekweekt tegen christenen, moslims, joden, zolang zullen wij

moeten herdenken om alert te blijven en ons niet te laten overmeesteren door koudheid en onverschilligheid of door naïef positief denken'.

In *Trouw* stond op 4 juli 2016 (op dezelfde dag dat ik Hennie Silberberg en haar zonen mocht ontmoeten voor de steenlegging op 5 juli) een in memoriam voor Elie Wiesel (1928-2016), overlevende van de Holocaust. Hij heeft zijn hele leven geijverd voor het levend houden van de herinnering aan de moord op zes miljoen Joden: 'Getuigenis afleggen van de gruwel waartoe de mens in staat is, is de enige remedie tegen onverschilligheid. Opdat toekomstige generaties weten wat er tijdens de Tweede Wereldoorlog met de Joden is gebeurd, maar evenzeer opdat al die doden nooit worden vergeten. Ik wil voor de doden pleiten, de herinnering aan hun eer en hun menselijkheid verdedigen. Want de doden vergeten, betekent hen voor de tweede keer vermoorden.'

Daarom willen we waakzaam zijn en hier aandacht voor vragen. Als werkgroep waren wij dan ook erg onder de indruk van al die aandacht, die wij op 5 juli 2016 en 20 oktober 2017 voor het Stroffelstiennen-project mochten ontvangen, vooral ook van de leerlingen van de verschillende scholen. Dat de leerlingen het konden verbinden met zaken uit hun dagelijkse bestaan, bijvoorbeeld met het pesten van leerlingen, die net een beetje anders zijn, heeft mij ontroerd. Het gaat niet alleen om wat er in het verleden is gebeurd, maar juist ook over hoe we in de toekomst met elkaar om willen gaan. Daar was het ons om te doen. Dat er vervolgens vanuit één idee zo'n prachtige olievlek is ontstaan, dat geeft hoop voor de toekomst! ■

Dank je wel!

Heel veel mensen hebben meegewerkt aan het project *Stroffelstiennen*. Dankzij het enthousiasme en de inzet van al die mensen kijken we terug op een bijzonder project, van blijvende waarde. Het is onmogelijk om iedereen persoonlijk te noemen, maar via onderstaande lijst zeggen we iedereen heel hartelijk dank!

Algemeen

- Allen die dit project financieel mogelijk maakten door giften of het adopteren van Stroffelstiennen.
- Bewoners en omwonenden van de betrokken panden.
- Eigenaren van de betrokken panden.
- De eigenaar van Café het Raadhuys voor de toestemming het herinneringspaneel aan de achtergevel te bevestigen.
- Fotografen en filmers (zie kader hieronder).
- Openbare Werken van de gemeente.
- EHBO-ers.
- Politie.

5 Juli 2016 – Beter Wonen 19

- Hennie Zilverberg en haar twee zonen Harley en Neil.
- De Grote Kerk voor het beschikbaar stellen van het kerkgebouw.
- Vrijwilligers voor de voorbereidingen ter plekke.
- Ad hoc muziekensemble.

Werkgroep Stroffelstiennen van het
Drachtster Lyceum

Werkgroep Stroffelstiennen van
Smelne's Erfskip

Het bestuur van
Smelne's Erfskip

- Sprekers.
- De leerlingen van ROC Friese Poort, Gomarus College en Drachtster Lyceum die de stenen plaatsten.

20 oktober 2017 – Drachtster Lyceum; Kerkstraat 3; Noordkade 106; Stationsweg 113 (nu 115).

- Gastdocenten.
- Docenten van het Drachtster Lyceum.
- Leerlingen die bij de organisatie betrokken waren.
- Leerlingen die in de atrium-bijeenkomst een rol hadden.
- Muziekgroep.
- Sprekers.
- Leerlingen die de stenen plaatsten.
- De negen leerlingen die gedichten voordroegen, waarvan zes een eigen gedicht (Noordkade).
- Familie van Leer voor hun bijdrage op de Noordkade.

Boekje

- Tekstschrijvers.
- Fotografen.
- Inzenders van brieven, oude foto's en andere reacties op de artikelenserie in het blad van Smelne's Erfskip.
- Gemeente Smalingerland voor de financiële ondersteuning.

VIDEO-OPNAMEN OP YOUTUBE

Onderstaande links kunnen overgenomen worden in het browser-adresvak. Ook kan via de QR-codes (onderaan, 1-7 vlnr) verbinding gemaakt worden met smartphone/tablet.

Steenlegging Beter Wonen 5 juli 2016

1 Opening voorzitter	https://youtu.be/SUsqbTv7iZc
2 Toespraak Sofia Krol	https://youtu.be/PyYyRnAH4zk

3 Muziek	https://youtu.be/kauBcKrAAII
4 Kaddisj gebed	https://youtu.be/u8dqQHorFbM
5 Toespraak rabbijn Jacobs	https://youtu.be/cUArar6_TIw

Steenleggingen 20 oktober 2017

6 Bijeenkomst Dr. Lyceum	https://youtu.be/YviTrCpSsVM
7 Kerkstraat en Stationsweg	https://youtu.be/ERX_IArgsiI

